

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

М. В. Коченгіна,
О. А. Коваль

Літературне читання

4

клас

М. В. Коченгіна, О. А. Коваль

Літературне читання

Українська мова

**підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Харків
Видавництво «Ранок»
2015**

УДК [82:37.016](075.2)
ББК 84(4Укр)я71
К 55

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2015 р. № 777)**

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Коченгіна М. В.

К 55 Літературне читання. Українська мова : підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів / М. В. Коченгіна, О. А. Коваль. — Х. : Вид-во «Ранок», 2015. — 208 с., іл.

ISBN 978-617-09-2494-0

Підручник розроблено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та чинної державної програми з літературного читання.

Особливістю підручника є його насиченість високохудожніми творами дитячої літератури та оригінальний навчально-методичний апарат (система умовних позначок, запитання та завдання різного рівня складності, літературознавчі поняття та терміни, наочний та ілюстративний матеріал), який надає можливість використовувати в навчально-виховному процесі не тільки методи власно літературного розвитку молодших школярів, а й ігрові прийоми навчання. Змістом підручника передбачено проведення різних видів уроків літературного читання.

**УДК [82:37.016](075.2)
ББК 84(4Укр)я71**

Для користування електронними
додатками до підручника
увійдіть на сайт
<http://interactive.ranok.com.ua/>

Служба технічної підтримки:
тел. (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця з 9.00 до 18.00)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-2494-0

© Коченгіна М. В., Коваль О. А., 2015
© Крутик О. В., ілюстрації, 2015
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2015

Любі дівчатка і хлопчики!

Чи мріяли ви коли-небудь помандрувати в часі — побувати в минулому нашої країни, опинитися в далеких невідомих містах, поспілкуватися з цікавими людьми, побачити, як жили діти, ваші однолітки, 50–150 років тому, дізнатися, які були в них інтереси і справи, а також побувати в гостях у своїх ровесників-сучасників?

«Та хіба це можливо?» — запитаєте ви. Можливо, якщо подорожувати за допомогою гарних книг.

Запрошуємо вас у літературну мандрівку в казковому летючому кораблі часу!

Разом із нами подорожуватиме одна дівчинка, яка навчається в четвертому класі і над усе любить читати українські народні казки. Вона просить називати себе Мудрою Дівчиною, як героїню однієї з відомих казок. На сторінках підручника вона нагадає вам про вже відоме, розкаже чимало нового й цікавого, а також дасть корисні поради.

У нашому казковому летючому кораблі часу є ще один пасажир, хлопчик. Лесик також школяр, він цікавиться історією і культурою України, багато читає, знає і хоче дізнатися ще більше. Лесик полюбляє ділитися своїми враженнями від прочитаного. Він чудовий співрозмовник!

Разом із Мудрою Дівчиною і Лесиком у подорож вирушає і відома мандрівниця Лисичка із казки «Пан Коцький». Вона не тільки хитра, а й дуже-дуже розумна. Лисичка — визнана майстриня хитрих запитань, на які ви будете шукати відповіді.

А чий це щебет чути? Та це ж ластівка! Її веселий спів даруватиме вам натхнення протягом усієї подорожі. Там, де ви побачите її на сторінках підручника, буде цікаве творче завдання.

Сподіваємось, що літературна мандрівка летючим кораблем часу буде для вас по-справжньому захоплюючою. Ви згадаєте твори вже відомих вам письменників, познайомитеся з новими авторами та їхніми творами. Навчитесь розуміти почуття літературних героїв та причини їхніх вчинків. І навіть створите власні художні твори!

Цікавої подорожі!

Автори підручника

Умовні позначки

— згадай уже відоме, дізнайся про нове, скористайся порадою

— познайомся з думками інших і вислов свої

— дай відповідь на «хитре» запитання

— виконай творче завдання

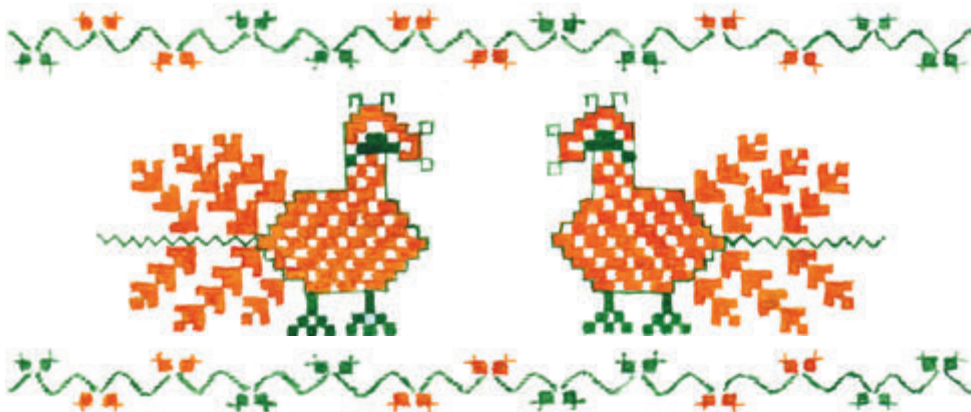
— працюй у парі

Скористайся електронним освітнім ресурсом
interactive.ranok.com.ua

Розділ 1

«ІСТОРІЯ НАШОГО НАРОДУ — КОЛИСКА НАШОЇ КУЛЬТУРИ»: ТВОРИ ПРО МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Прочитаю ці твори і дізнаюсь про те, у яких богів вірили слов'яни, як виник Київ, хто такі літописці. Мабуть, дізнаюсь чимало нових слів. А ще навчуся краще читати.

А що очікуєш ти від знайомства з творами розділу?

Розглянь малюнок. Що це за поселення? Який момент із життя наших пращурів зображено на малюнку?

Україна

Ненька наша Україна —
Мова рідна, рідний спів.
Це земля свята, єдина
Наших прадідів-батьків.

Микола Щербак

Прочитай мовчки. Знайди нову для себе інформацію.

Віра наших предків

Основу культурних надбань кожного народу складають його вірування, звичаї.

Наші предки поклонялись деревам і духам води, вірили в зорі і Долю. Іноземні мандрівники, вітчизняні літописці X–XI століть повідомляють імена найшанованіших і наймогутніших слов'янських богів: Дажбог, Перун, Велес, Мокош. А були ще Стрибог, Род, Лада і Лель, які з часом забулися, зникли із життя людського. З прийняттям нової релігії — християнства — давніх богів забули. І хоча з точки зору сучасної людини віра та наївна і звичаї ті дивні, нехристиянські, відмовитись від них, забути їх неможливо, бо то історія нашого народу, колиска його культури.

За Григорієм Бондаренком

Склади за змістом тексту одне запитання і дай на нього відповідь.

Заспів

(Уривок із поеми «Княжа Україна»)

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги
І людину оточали
Духи — друзі й вороги.

Рано вдосвіта на сході
Прокидався ясний Дажбог
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без дорог.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив...

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,
Лісовик свистів у лісі,
І сміялися мавки.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

Олександр Олесь

Навіщо пращурам сучасних українців треба було знати всіх богів?

Випиши в зошит імена богів, у яких вірили слов'яни.

Допоможемо Лесику скласти невеличку доповідь про стародавніх слов'янських богів. Ми починаємо, а ти продовжуй:

Предки сучасних українців вірили у багатьох богів. Особливо шанували Дажбога, бога Сонця...

Читай наступний текст і думай, яка інформація є для тебе новою, а яка вже відома.

Великий літописець (Уривок)

— Так ось ти який, монастир Печерський,— промовив тихо юнак. Поправив торбу за плечима. Огледівся. З великого одноповерхового будинку вийшли люди в чорному довгому одязі. А далі, у великому саду, працювали у такій же одежі інші люди. Стримані і зосереджені, вони були зайняті кожен своєю справою.

Тихо біла в берег вода дніпрова. Таке ж тихе і спокійне життя монастирське.

Так почалось життя в Києво-Печерському монастирі великого літописця землі нашої — преподобного Нестора.

Розумний і грамотний молодий чернець, який знав грецьку мову, не розставався з книжкою. Він зрозумів, що це — його покликання. Книга стала справою життя. Швидко засвоїв багато премудрощів творення книги рукописної.

А ще пізніше до нього самого стали за порадою звертатись.

— Поясни, отче, як палітурку зшити? — питають його.

— Один аркуш пергаменту до другого укладаємо, — виходить зошит. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відповідають.

— Скріплюємо разом аркуші зошита. Беремо ремінь сиром'ятний і до нього пришиваємо зошит. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відповідають.

— Потім беремо дві дощечки однакові. Одну на початок. Другу — в кінець. Начебто покритки вийшли, і кріпимо ремнем з дошками.

— Так ось відкіля прислів'я «Прочитати книжку від дошки до дошки» пішло, — тихо сказав один чернець.

— Про мудрість книжкову багато у народі слів добрих сказано. Щоб книга очі тішила, дошку зовні обтягти можна тканиною або шкірою.

Доповнили ввічливо учні:

— А можна і в оклад убрати.

— Можна камінням коштовним прикрасити.

— Спинку палітурки можна пласкою чи круглуватою виконати.

— Та не забути зав'язки і застібки зі шкіри.

Ділився щиро Нестор своїми знаннями. Тому любив його однолітки і старці. До всього мав діло переписувач Нестор. Дивився, як пергамент виготовляли. Ченці прозивали його «телятина», або «харотья».

Замочують в розсолі у діжках дубових шкіри телят або ягнят. Як полежать трохи — ну їх руками м'яти.

Дивиться Нестор, як писці розлінуюють під лінійку пахучі свіжі аркуші. Вчився сам і інших учив писати, рівно і правильно. Щоб літери виходили чіткі, майже квадратні.

Карав недбайливих, коли чорнило псували:

— Нащо чорнило зіпсував? Я тебе скільки вчив сажі класти?

Червонів інок, відповідав затиноючись:

— Дві жмені, отче.

— А ти скільки поклав?

— Одну.

— Ось і вийшло воно рідким, що на сторінці і письма не видно.

— А ти,— говорив він другому писцю,— відвар чорнийний не догледів. Кору дубову і вільхову справно зібрав, висушив її чудово. А вода в горщику геть википіла. Дров у вогонь поменше накладай. Надалі не помиляйся.

— Молодець,— хвалив третього,— рівний рядок, що твоя стріла. Не забувай чорнило просушувати. Не шкодуй піску дніпрового.

Молодий послушник, почувши похвалу, обережно поставив на край стола пісочницю. Перевірів для певності, чи надійно тримається покривка з дірочками.

— Пісок зайвий струси,— повчає Нестор.

Взяв у руки аркуш пергаменту. Прочитав не кваплячись. Слова, як тоді було заведено, у кожному рядку не розділялись. Тільки абзаци виділялись. Привернув увагу:

— Вправно виділяєш буквицею рядок новий. Не любити книжкову справу неможливо.

Цінували в Києві людей освічених. Але письменник Нестор не загордився.

Зранку до ночі просиджував він у келії монастирській. Що сам знав — передавав молодшим...

Євген Білоусов

Звідки пішло прислів'я «Прочитати книжку від дошки до дошки»?

Написані на пергаменті чорнилами букви просушували на сонці. Так чи ні?

Випиши слова, які використовував автор, щоб схарактеризувати літописця Нестора.

Повторюю, пригадую, творю

1. Який твір цього розділу тобі найбільш запам'ятався? Чому?

2. Сформулюй своїми словами, що таке літопис.

3. Уяви: ти працюєш екскурсоводом у музеї, у якому зберігаються стародавні літописи. Що ти розкажеш екскурсантам-першокласникам про те, як створювали літописи? Щоб підготувати розповідь, разом із сусідою по парті спочатку складіть план, який допоможе виконати завдання.

Намагайся дізнатися більше! Спробуй знайти інформацію про те, у яких музеях України зберігаються стародавні літописи. Дізнайся, як називаються ці літописи, про що в них ідеться. Підготуй повідомлення, з яким ти виступиш на уроці.

Розділ 2

«СЛОВО — НАЧЕ ПТАХ, НАРОДЖУЄТЬСЯ З КРИЛАМИ»: УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Коли я прочитаю всі твори з цього розділу, то вивчу нову лічилку, мирилку і пісню. А ще із задоволенням прочитаю легенду і міфи.

А чи знаєш ти якісь легенди та міфи?

Із народного: лічилки, мирилки, пісні, усмішки

Йшла Маринка на стежинку (Лічилка)

Йшла Маринка на стежинку,
Загубила там корзинку.
А в корзинці паляниця,
Хто знайшов, тому журиться.

Іди, іди, дощику
(Українська народна пісня)

Іди, іди, дощику!
Зварю тобі борщику
В зеленому горщику,
Поставлю на дубочку:
Дубочок схитнувся,
А дощик линувся —
Цебром, відром, дійничкою*,
Холодною водичкою
Над нашою пашничкою!
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім* горщику;
А собі-то кашки,
Стрибати* гопашки.
Гопа-гопа-гопашечки,
Наївшися вже кашечки!

Зайчику, зайчику
(Народна усмішка)

— Зайчику, зайчику, де ти був?
— В темному гаю.
— Розкажи, розкажи пригоду свою.
— Вовчика сірого я в гайок загнав, лисоньку рудую
у мішок сховав.
— Де сховав? Де сховав?

---

* Дивись значення слів у Тлумачному словничку на с. 203–204 підручника.

- У драному мішку.
- Покажи, покажи спійманку таку.
- Лисонька рудая, хитра та прудка, дірочку вигризла, вилізла з мішка. А коли тікала, то мене перелякала. Он як!

Кому зайчик розповідав свою історію?

Навіщо він її розповідав? Обери відповідь.

- а) Бо був хвальком.
- б) Він — фантазер, і вигадує історії завжди, просто так, тому що йому подобається вигадувати.

в) Усі вважали його боягузом. Йому це набридло. І зайчик вирішив усім довести, що він сміливий. І тому вигдавав таку історію.

г) Його співрозмовник (або співрозмовники) був боягузом, усього боявся. І щоб допомогти йому стати сміливішим, зайчик і вигдавав цю історію.

Який зайчик за характером?

Вигадай невеличку історію про зайчика, героя цієї народної усмішки. Якими словами ти почнеш свою історію або казочку, а якими — закінчиш?

Через тин вишня похилилася (*Мирилка*)

Через тин вишня похилилася,
А дружка з дружкою посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, помирімося, дружечко.

Легенди нашої землі

Легенда — це переказ про події давно минулих часів та про героїв цих подій. В легендах чимало перебільшень, фантастичних перетворень і вигадок, але здебільшого легенди спираються на реальні історичні факти.

Брат і сестра

На нашу рідну землю було нашествя турків та яничар*. Знущались вони з беззахисного люду. Забирали вони молодих гарних дівчат та й гнали в неволю. Дівчата поливали слізьми свої сліди. Молодий яничар, ідучи на коні, не спускав очей з чорнобрової поло-
нянки.

А коли орда зупинилася в степу на ночівлю, заговорив яничар до дівчини її мовою. Він намовляв її на нічну втечу, обіцяв оженитися на ній, коли зуміють повернутися в Україну. Дівчина погодилась.

Коли бусурмани* поснули, то яничар з дівчиною втекли з табору. Щосили бігли вони, збиваючи ноги.

Заховалися в густих заростях. Почали говорити. Яничар розповів, як малим його схопили турки. Згадував, як виглядає їхня хата над ставком, розлога яблуня за хатою, рідне село. Слухала, слухала дівчина, та як заригає:

— Ти ж мій брат... Я проклинаю жорстоких бусурманів!

Ой, мій брате, синій цвіт!
А я буду жовтий цвіт, гей!
Звеселимо білий світ, гей!
Будуть люди квіти рвати
Будуть про нас споминати, гей!

І вирости з них незнані ще у наших краях квіти брат-і-сестра. У нашім селі Веприк їх називають братчики. Ростуть вони і в лісі, і край дороги. Кожна квіточка цвіте подвійними кольорами: синім і жовтим.

*Записав, упорядкував і літературно
опрацював Микола Зінчук*

Молодий яничар заговорив із дівчиною українською мовою. Що це означає?

Чому молодий яничар хотів повернутися в Україну?

Знайди відповідь у тексті. Доведи словами з тексту, що полоненим українцям у неволі було важко.

Як люди, що склали цю легенду, ставилися до яничар? Доведіть.

На рослині брат-і-сестра верхні пелюстки синього кольору, а нижні — жовтого. Так чи ні?

Як вийшли на небі зорі

Колись, дуже давно, а де саме — невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати та мерти. В тім краю, де ото трапилась така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, взяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то найшла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим одволала його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж саме; потім на третього, четвертого і вкінці на сьомого. Всім давала пити і всіх одволала од смерті. Води зосталось у неї тільки на самому денці.

Йшла вона, йшла та по дорозі сіла відпочивать, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитись та й перекинув глечик. Коли перекинувсь той глечик,

то з нього вилетіло сім зірок великих і восьми маленька та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і єсть «Віз», або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьми маленька, так то душа собаки, що перекинула глечик. Так ото Бог на те їх поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була тая дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

Яке лихо трапилось на українській землі дуже давно?

Дівчинка напоїла сімох чоловіків. Так чи ні?

Що означають зірки в сузір'ї Віз?

Знайди відповідь у тексті. Чому саме восьми зірка була маленька?

Схарактеризуйте дівчинку. Завдяки чому всі люди бачили, що дівчинка щира?

Знайди сузір'я Віз у зоряному небі.

Міфи давніх слов'ян

Міф — це вигадана оповідь про створення світу, про богів і могутніх героїв. У міфи вірили цілі покоління людей, які жили колись у певній місцевості або країні. Так, відомі давньогрецькі, давньоєгипетські та чимало інших міфів. Наші предки вірили в те, що природа жива і сповнена чудес. Давні слов'яни були впевнені в тому, що всім на світі керують боги. Найстаршим богам підкорялися інші боги. Ще в міфах давніх слов'ян розповідалося про домовиків і відьом, мавок, лісовиків і водяників.

Ці міфи — безцінне свідцтво про вірування наших далеких предків, їхнє уявлення про навколишній світ і місце людини в ньому.

Прочитай мовчки. Знайди нову для себе інформацію.

Сокіл-Род

На початку була Пітьма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні Неба, ні Сонця. Тільки — Морок. Густа, холодна і безконечна Ніч. А її пронизувало Око.

Звідки летіло воно? І — куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно?

Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло у Вічність.

Око, пролетівши чорне безмежжя упродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю Пітьми, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог — птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну Ніч.

Сокіл розправив крила і кружляв над Оком.

І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед Мороку.

І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квітами і став глибоку думу думати.

Красивий міф! У ньому багато яскравих і влучних слів, які допомагають уявити те, про що йдеться: вічну та безмежну Пітьму, холодну та безконечну ніч, чисту-пречисту Росинку. Чимось нагадує спокійну пісню.

Знайди відповідь у тексті. Чому одного разу Око спинилося? Звідки виникли квіти, трави?

Прадуб

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крислатому гіллі: то вродили молодильні яблука — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Ирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

Про які чудеса розповідається в міфі «Прадуб»?

Білобог і Чорнобог

І поринув у свою глибоку думу Сокіл-Род.

І довго-довго думу думав. І зніс він два яйця: Біле і Чорне. Впали вони в озеро Живої Води, і вродилися з них Білий Лебідь і Чорний Лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!».

І лебеді перестали битися.

І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть з води і станьте обабіч мого Дуба».

Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися на людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русаве, очі — блакитні, а в другого все було чорне — і шкіра, і волосся, і очі.

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку і з'їжте їх».

З'їли велетні по молодильному яблуку і відчули в собі силу неймовірну.

І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги».

І вклонилися йому велетні.

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог. Володар Світла й білого Світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог. Володар ночі і пітьми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло. Краса і Погань. І ви будете вічно. Бо ви є Життя. І ті, що прийдуть, не зазнають Добра без Зла і Краси — без Погані, тож не знатимуть, що таке життя і навіщо жити в ньому».

Як Сокіл створив Білобога та Чорнобога? Що він сказав кожному з них? Що Сокіл сказав обом богам?

Соціально-побутові казки

Соціально-побутові казки — це казки, у яких зображено події, наближені до реального життя людей.

Мудра дівчина

(Українська народна казка)

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив,— як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні,— то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над усе гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

— Е, тату, ситніш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько. — Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситніш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіш над усе — ваші хорти, а миліш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіш що на світі?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан.— Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане,— каже вбогий,— є в мене дочка Маруся,— так це вона мене так навчила. Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому,— нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:
— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні вбута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.— Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

— Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша,— один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня,— моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить,— та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди

йому бігти,— взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже: — Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

Чому брати пішли до пана? Порівняй відгадки, що дали багатий брат та донька бідного брата, на першу загадку пана. Чому вони були різні? Чому пан розсердився, коли убогий брат розповів йому про допомогу своєї доньки?

Ти вже знаєш, що в кожному літературному творі є **головний герой і другорядні персонажі**.

Головний герой постійно перебуває в центрі подій твору. Автор детально змальовує його зовнішність, характер, звички тощо. Головний герой активний, він постійно діє — змінюється сам, перетворює світ навколо себе, допомагає іншим.

Другорядні персонажі завжди поряд із головним героєм. Вони також можуть бути яскравими. Але їхня роль у творі — допомогти головному героєві виявити себе.

У цій казці головний літературний герой — мудра дівчинка Маруся, а другорядні персонажі — батько Марусі, бідний селянин, його брат-багатій та пан. Для чого в казці батько Марусі та пан, мені зрозуміло: пан загадує загадки та дає завдання батькові Марусі, батько сумує та плаче, розповідає все своїй доньці, і та виконує всі завдання замість нього. А навіщо в казці брат батька Марусі?

Крім того, розрізняють **позитивних** і **негативних героїв**.

Позитивний літературний герой (персонаж) — це дійова особа твору, подана як зразок для наслідування, взірець поведінки. Автор завжди перебуває на боці позитивного героя.

Негативний персонаж утілює в собі негативні риси характеру, здійснює негативні вчинки.

Маруся — це позитивний персонаж, так само, як і її батько.

Брат батька та пан — негативні персонажі. Так чи ні?

Доведіть, що пан із казки «Мудра дівчина» — негативний персонаж.

Повторюю, пригадую, творю

1. Про кого та про що були складені легенди?
2. Про кого та про що розповідається в міфах?
3. Героям міфів притаманні надприродні можливості та сила. Так чи ні?
4. Легенда і міф — це жанри усної народної творчості. Так чи ні?
5. Чим схожі між собою всі соціально-побутові казки?
6. Які риси характеру притаманні головним героям соціально-побутових казок?
7. Чим соціально-побутова казка відрізняється від чарівної казки, від казки про тварин?

Світ молодіє від краси під небом України

Читаю, слухаю, уявляю, милуюся

Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна!..

За твором Марко Вовчок

Ось після холодних днів стало сонячно, тепло, немов улітку. Засновигали метелики, зашерхотіли прозорими крильцями бабки, а павучки — у повітрі літають, верхи на павутинні. Простяглися срібні ниті у повітрі, послуналися між деревами, кущами... А небо синє-синє, повітря чисте, а вода в озерах — мов дзеркало. Така тиша, і спокій, і радість, і смуток, радість, що літо. Смуток, що літо бабине... Це останнє тепло...

Дмитро Чередниченко

Осіння ніч

Надворі осіння вітряна ніч.
Низько в небі стримить, як
золотий серп, пізній місяць.
Блискучий-блискучий, мов не-
давно викуваний.

Через нього спотикаються
хмаринки, прудкі й ворухливі,
як рибки. Біжать вони кудись
отарами й табунами, розгойду-
ючи по землі хвостатими тінями.
А внизу видно заплакане дере-
во. Загуде десь вітер — воно
тремтить уже й плаче, як живе. А вітер ганяє, а вітер
гасає. Шматує, ламає те бідне, обшарпане дерево.

Утомиться, притихне на часинку, далі зашумить,
загуде люто-люто. Ущухне вітер — і воно примовкне,
дрімає. А поміж ним ходить тоді щось невидимкою
й немов руками обриває сухий лист.

Хмарки в небі як хвилі — вирують, вергають вала-
ми. Горить між ними місяць, як вершок золотої скелі
серед моря, горить, бризками сипле.

Степан Васильченко

Які яскраві, влучні слова і словосполучення використано
в тексті?

Чому в тексті так багато дієслів?

Йде панна Осінь золотава з маленьким келихом вогню

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

Мачинка

Мороз вже сивий доцвітає,
Вже день од холоду заляк,
А тут, де падолист витає,
Між листом жовтий сяє мак.
Мала мачинка і кульгава,
На ній я душу зупиню:
Йде панна Осінь золотава
З маленьким келихом вогню.

Іван Драч

Який гарний вірш! Доведи, що автор цього вірша — великий майстер художнього слова.

i

Підготуйся до виразного читання вірша Івана Драча.

Жовтень

Подивись: на видноколі
Мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір
Так барвисто покрасив?

Ось край річки жовті клени
І берези золоті.
Ялинки лише зелені
Залишились в самоті.

І пишаються дерева
Золотим своїм вбранням:
— Це якийсь маляр, напевно,
Догодити хоче нам.

А маляр цей — місяць жовтень —
У відерцях чарівних
Жовту фарбу розмішає
І розбризкає по них.

Наталя Забіла*

Коли читаєш цей вірш, перед очима з'являються ліси, жовті клени край ріки, золоті берези, зелені ялинки. Наче й насправді чарівний маляр розмішав жовту фарбу у відерцях і бризкає нею по деревах. Мені навіть захотілося взяти фарби й намалювати все це.

А що уявляєш ти під час читання цього вірша?

i

Підготуйся до виразного читання вірша Наталі Забіли.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Наталі Забіли в Біографічному довідничку на форзаці.

Жовтень

Стоять осики на узліссі,
тремтливі, голі та сумні,
бо на зволоженій землі
поволі тліє їхнє листя.

З туману скирта жовтобока
у небо тишком погляда,
і на чоло її сіда
сонлива хмара сіроока.

А в лісі в їжаків на спинах
під цокіт білочок рудих
останні запашні гриби
пливуть у шелесті осіннім.

Анатолій Костецький

Мені здається, що у цього вірша зовсім інший настрій, ніж у віршів, що були раніше. Не розумію, як це: вірш також називається «Жовтень», але він зовсім інший, ніж у Наталі Забіли. Чому так?

У якому темпі треба читати такий вірш? Чому?

i

Підготуйся до виразного читання вірша Анатолія Костецького.

Готуємось до конкурсу читців

Увага! Увага!

Оголошується Конкурс читців!

Під час підготовки:

1. Визначте тему конкурсу. Наприклад, усі вірші можуть бути присвячені осені або дружбі. Обговоріть це у класі!
2. Назву конкурсу красиво напишіть на аркуші ватману, а ще прикрасьте кабінет. Хто це буде робити? Потрібна команда (3–4 учні).
3. Кожний із вас має обрати вірш і вивчити його напам'ять. Відповідально поставтеся до цього!
4. Обговоріть, як будете визначати найкращих читців. Можливо, треба обрати журі. А, може, ви будете читати вірші «для душі» й не будете визначати переможців?
5. Складіть програму конкурсу, надрукуйте її. Хто це зробить?
6. Оберіть ведучих конкурсу.
7. Не забудьте запросити гостей!

Розділ 3

«МУДРА КНИЖКА — БЕЗЦІННИЙ СКАРБ»: ПИСЬМЕННИКИ ХІХ СТОЛІТТЯ — ДІТЯМ

Завдяки цьому розділу я дізнаюся більше про творчість українських письменників — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Я буду милуватися красою мови їхніх творів. А ще прочитаю байку Леоніда Глібова.

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Тарас Шевченко — наш великий поет

Ти нам залишив прагнення високі,
Шляхи священні, по яких іти.
Твого сумління й мужності уроки
Ми бережем і будем берегти.

Микола Палієнко

Дід і малий Тарас

— Діду, дідусю, розкажіть про козаків, про невольників, про гайдамаків*, — просив хлопчина.

Дідусь усміхнувся. Руку поклав на ясну голівку внука й став розказувати. А Тарас слухав, слухав. Очей із діда не зводив, кожне слово пильно ловив. Дарма, що чув це вже в десятій раз. Запалювалися вогником його очі й сяяло радощами личко, як дідусь розказував про славні походи козаків, про їхні бої з бусурманами. Серце жаль стискав, як дід оповідав про невольників, що каралися в турецьких кайданах. Гордощі розпирали груди, як слухав про великі перемоги козаків над ворогами... Легше ставало на серці, як із уст діда пливло оповідання про страшну, але справедливу помсту гайдамаків, про Гонту* й Залізняка*.

Дідусь скінчив, сусіди давно розійшлися додому, в саду розгулялося тьохкання соловейка, а Тарас сидів, мов заворожений. Тихо схлипував... Кістлява дідусева рука гладила його волосся.

— Дідусю,— спитав Тарас,— звідкіля про те все знаєте? Були ви там і бачили все?

Дідусь усміхнувся:

— У гайдамаках був і ходив із Гонтою й Залізняком гуляти. А про козаків чув від старих людей, від кобзарів сліпих. Усе збереглося в голові столітній. А що бачив і чув, те й другим розкажую.

І дідусь пошкандибав у хату, бо вже вечеряти кликали.

Володимир Барагура

Маленький Тарас дуже уважно слухав розповіді діда. Випиши сполучення слів, які показують, які почуття виникали в малого хлопця під час оповідей дідуся.

Автор тексту не говорить про дідуся Тараса, що він був добрий, любив свого внука, його любили й шанували всі люди в селі... А ми чомусь думаємо саме так. Чому?

Допоможемо Лесику! Що ще можна розповісти про дідуся Тараса?

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.

І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Тарас Шевченко

Читаєш цей вірш — і на душі тепло, спокійно.

А що відчуваєш ти?

Діти

На Великдень, на соломі
Против сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою* пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву*,
Чобітки шкапові*,
Кому свитку. Одна тільки

Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала,—
Сирітка сказала.

Тарас Шевченко

Я майже нічого не знав про те, як жили діти заможних селян та діти-сиріти. Але прочитав цей вірш і ніби побачив цих дітей, які вели розмову. Я нібито почув, як вони вихвалялися обновами, що їм подарували їхні рідні. Якою ж нещасною є дівчинка-сирітка, що може похвалитися лише тим, що пообідала в попа! Я розумію, що вона постійно недоїдала й часто була голодною. Цей вірш викликав у мене сум. Я жалію дівчинку-сирітку.

А які почуття викликав цей вірш у тебе?

Окрім народних казок існують казки літературні. **Літературна казка**, на відміну від народної, має автора. Письменники-казкарі часто створюють свої твори на основі народних казок. На весь світ відомі імена славетних казкарів — Ханса Крістіана Андерсена, Шарля Перро, братів Грімм. Згадай назви їхніх казок.

Світ казок Івана Франка

Війна між Псом і Вовком

Був собі у господаря Пес, що жив у великій дружбі з Вовком. Зійдуться, бувало, на краю лісу під старим дубом та й балакають собі то про се, то про те. Пес розповідає Вовкові, що чувати в селі, а Вовк Псові розповідає лісові новини.

Раз якось говорить Вовк до Пса:

— Слухай, Бровко! Я чув, що у твого господаря Свиня має поросяток.

— Це правда. Дванадцятеро поросят привела. Такі гарні, кругленькі, рожевенькі, аж люблю дивитися.

— Ай-ай-ай! — зацмокав Вовк.— У мене аж слина котиться. Дванадцятеро, кажеш? Ах, повинен я цієї ночі навідатися до них.

— Ні, Вовчику,— мовив Пес.— Не роби цього. Пам'ятаєш, яка була умова між нами? Будемо собі приятелювати, я тобі буду розповідати все, що є нового в селі, але ти зате ніколи не повинен ходити до мого господаря. Раз ти йому шкоду зробиш, то й нашій дружбі кінець.

— Е,— каже Вовк,— через таку дурницю не хочеться сваритися. Адже дванадцятеро поросят! Навіть не буде помітно, як я одне або двоє з'їм.

— Ні, Вовчику,— каже Пес.— Не ходи до нас, бо буде біда.

— Яка біда? Не бійся. Я так легесенько залізу до хліва, так обережно там справлюся, що ніхто й не почує.

— Але я почую.

— Ти? Але ж надіюсь, що ти не схочеш видати свого приятеля?

— Добре тобі говорити,— сумно мовив Пес.— Не видавати приятеля. Але ж господар ще більший мій приятель, він дає мені їсти, то як же мені байдуже дивитися на його шкоду? І що він скаже мені потім?

— Роби, як знаєш,— мовив Вовк,— я мушу до твоїх свиней навідатися й раджу тобі сидіти тихо.

Надійшла ніч. Вовк додержав слова, приплівся з лісу та й суне просто до хліва. Побачив це Пес та й міркує собі: «Що мені робити? Підожду трохи. Коли Вовк справді справиться тихо, то нехай собі робить, що хоче. А як зачую крик у хліві — не буду мовчати».

І справді, тільки Вовк крізь щілину проліз до хліва, почула його Свиня та як закричить! Поросята собі як завищать, а Пес, почувши це, як загавкає, як завие! Посхоплювалися господарі та до хліва, аж там Вовк. Кинулися на нього, й поки неборак успів назад шмигнути крізь щілину, всипали йому такого бобу, що декілька днів нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався.

Пес деякий час не зустрічався з Вовком. Але якось знову навідався до хліва. Пес устиг попередити Свиню, і та вчинила галас, побачивши Вовка. Вовк оголосив Бровку війну, зібрав своє військо, запросивши до нього Ведмедя, Кабана і Лиса Микиту. Бровко спочатку зажурився, а потім зібрав і своє військо у складі Кота Мурка, Гусака й Качура.

Настав умовлений день. Ще не світ ні зоря вирушив Бровко зі своїм товариством на війну. Спереду йде Гусак, гегекає раз у раз, точнісінько мов у барабан б'є: тра-та-та, тра-та-та! За ним рядом марширують Бровко і Мурко, піднявши вгору хвости, мов рушниці, а ззаду йде Качур та все головою до землі никає і розсудливо приговорює: так-так-так, так-так-так.

Вовк тим часом, дожидаючи ворогів, звелів Ведмедеві вилізти на дерево спостерігати прихід ворожого війська. Лис Микита став спереду й підняв свій хвіст, як прапор. Вовк стоїть під дубом, а Кабанові звелів заритися в купу листя і там сидіти в засідці, щоби в рішучу хвилину міг наробити страху між ворогами. Ось показалося «вороже» військо.

— Слухайте, братчики! — говорить з дерева Ведмідь. — Ідуть уже, йдуть наші вороги. Та й страшні ж! Попереду барабанщик іде, чуєте, як барабанить?

— Чуємо, — з острахом промовили лицарі.

— А за ним ідуть два люті стрільці з рушницями. — Ой лишенько! — скрикнули в один голос Вовк і Лис. — Буде нам! — А ззаду якийсь чарівник іде, тим стрільцям духу додає, мабуть, кулі за ними збирає та все вниз показує і говорить: так-так-так.

— Ох, це він по мою душу йде, — простогнав Кабан, лежачи під листям.

— Що ж робити, братці? — промовив Вовк. — Негарно ж нам утікати з війни, навіть не спробувавши бою. Ану, сміливо на них.

Але не встиг він скінчити своєї промови, коли Кіт, побачивши здалека, як щось рухається і шелестить серед листя, подумав, що це миша, і щодуху кинувся туди. Тим часом це був хвіст Кабана, що сам лежав тихесенько під листям, але зо страху, сам того не знаючи, ворухив хвостом. Своїми гострими пазурами

впився Кіт Кабанові в хвіст і почав гризти його зубами. Ошалілий з переляку та болю Кабан страшенно закувікав і кинувся тікати. Тоді Кіт, ще дужче переляканий, пирснув, згорбився, мов стріла, скочив на дуба і поліз догори.

— Ой лишенько! — скрикнув Ведмідь, що згори слідував за ходом битви.— Це ж, мабуть, смерть моя лізе.

І він поперся й собі вгору по дереву, тікаючи від лютого ворога, але швидко потрапив на таку тоненьку гілляку, що не видержала його тягаря, і бідний Ведмідь, як колода, гепнув з дерева на землю. Та ба, й тут не було коли довго спочивати. Пес, побачивши Лиса, кинувся на нього і вхопив, щоправда, не за голову, а тільки за хвіст. Лис шарпнувся щосили, лишивши хвіст у Бровкових зубах, чкурнув щодуху. В ту ж хвилину гепнув і Ведмідь з дерева і, хоч був ледве живий з болю і зо страху, схопився на ноги та й подався в ліс. Звичайно, що після такого страшного розгрому всього лицарства не лишалося Вовкові нічого іншого, як дати ногам знати.

Отак-то Пес зі своїми товаришами одержали блискучу перемогу над Вовком і пішли собі радісно додому.

А розгромлені лицарі зійшлися далеко в лісі коло Ведмедової ями й почали пригадувати, які-то страховища перетерпіли вони в тій війні.

— Е, не штука було перемогти нас, маючи дві рушниці,— мовив Вовк.

— А мені, братці, дивіться, який шмат хвоста мечем відсікли,— озвався Кабан.

— А я не інакше міркую, що на мене кинули бомбу, яка так мені весь хвіст відчикрижила,— говорив Лис Микита.

— А я й не тямлю, що зі мною було,— стогнав Ведмідь.— Те тільки тямлю, що я перший і останній раз у житті пробував літати. Хай йому цур! Летіти ще сяк-так, але сідати дуже погано.

Іван Франко

Через що почали сваритися Пес і Вовк? Чому Пес не погодився із пропозицією Вовка — не видавати його, коли він залізе до хліва?

Кого запросив до свого війська Вовк?

Чому Бровко ходив зажурений? Як допоміг йому кіт Мурко?

Чи було тобі смішно під час читання епізоду про бій війська Вовка з військом Бровка?

Чого навчає ця казка?

Яку іншу назву можна було б дати цій казці?

Приготуйся до виразного читання казки Івана Франка.

Прочитайте в особах разом із сусідою по партії уривок із казки, який вам найбільше сподобався.

Ніжність і мудрість казок Лесі Українки

Три метелики

Були собі три метелики: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони весело літали цілий день у великому саду, в соняшному світлі, перелітали з квітки на квітку, куштували медок і летіли далі.

Час їм дуже швидко минав. Вони так загралися, що й не зогляділися, що сонечко сховалося за хмари і пустився дощ.

Змокли метелики. Полетіли вони до своєї хатки, аж там біда: двері замкнені, а ключа ніде не можна знайти.

Що тут робити? За той час, що стояли перед дверима та не знали, що робити, змокли страшенно. Насилу вже крильцями ворушили. Ледве долетіли до туліпана, червоного з жовтими крапочками. Попросили його захисту:

— Любий туліпанчику, просимо тебе, відчини свій келих та сховай нас від дощу!

Туліпан подивився на них і промовив:

— Жовтого й червоного прийму, а білий нехай застається надворі.— Але обидва метелики, жовтий і червоний, промовили:

— Коли ти не хочеш захистити нашого братика, білого метелика, то й ми краще на дощі будемо мокнути.

Метелики смутні полетіли до білої лілеї. Попросили й її, щоб сховала їх від дощу, але вона погоджувалася прийняти тільки білого. Тоді й він промовив:

— Сам-один не хочу ховатися в тебе!

Або вже разом з своїми братами десь знайдемо захист, або вже вкупі бідувати будемо.

Почуло це з-за хмар сонечко, і схотілося йому побачити тих приятелів, що так один за одного обстоювали. Продерлося крізь хмари й кинуло на метеликів своє проміння. Зараз крильця їм висохли, і самі вони зогрілися і знов літали, танцювали й раділи, як давніш, аж до самого вечора. А як сонечко зайшло за гору, то метелики полетіли додому спати.

Леся Українка

Як автор описує настрій метеликів? Що зробили метелики, коли почався дощ? Де вони шукали захисту?

Як зустріли метеликів квіти?

Як сонечко поставилось до вчинку метеликів? Що його здивувало? Поясни.

Яка основна думка твору?

Підготуйте переказ епізоду, який вам найбільше сподобався.

Пригоди тварин у казках Редьярда Кіплінга*

Слоненя

В далекі й давноминулі часи, моє серденько, Слон зовсім не мав хобота. У нього був лише пухкенький і чорненький ніс, завбільшки з добрий черевик. Слон міг ним погойдувати сюди-туди, але не міг нічого підняти чи взяти.

Та ось народився ще один Слон. І це вже був не такий собі Слон, а маленький Слоник великого Слона чи просто Слоненя. Воно було страшенно цікаве, ба навіть невситимо цікаве, і знай докучало всім своїми запитаннями. А жило це Слоненя в Африці, й цілу Африку воно заповнило своєю невситимою цікавістю.

Питало Слоненя свою довгоногу тітку Страусиху, чому в неї пір'я росте саме на хвості, і довгонога тітка Страусиха біла його за це своїми твердими-твердими кігтями.

---

* Про деякі факти біографії Редьярда Кіплінга дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Питало Слоненя свого довготелесого дядька Жи-
фа, чому в нього шкіра вся в плямах, і довготелесий
дядько Жираф брикав його своїм твердим та міцним
копитом.

І все ж Слоненя було сповнене своєї невситимої ці-
кавості! Питало воно свою гладку тітку Гіпопотамиху,
чому в неї червоні очі, і гладка тітка Гіпопотамиха
стусала його своєю широкою-широкою ратицею.

Питало воно свого волохатого дядька Павіана, чому
дині солодкі на смак, і волохатий дядько Павіан давав
йому ляпаса своєю волохатою лапою.

І все ж таки Слоненя було сповнене своєї невсити-
мої цікавості! Слоненя питало всіх і про все, що тіль-
ки бачило, чуло, відчувало, нюхало чи торкало, — і всі
дядьки й тітки неодмінно били його. І все ж Слоненя
було сповнене своєї невситимої цікавості!

Одного чудового ранку, саме на весняне свято Рів-
нодення, невситимо цікавому й допитливому Слоненя-
ті спало на думку нове запитання, з яким воно раніше
ні до кого не зверталось. Слоненя запитало:

— А що Крокодил їсть на обід?

І тут усі одразу голосно й грізно гукнули: «Цить!» — і одразу ж усі разом дали йому доброго чосу.

А коли з цим було покінчено, Слоненя пішло собі геть.

Раптом у колючому кущі «Зажди-трішки» воно побачило маленьку пташину, на ім'я Колоколо. І Слоненя сказало:

— Татко відлупцював мене, і мама відлупцювала мене, і всі мої дядьки й тітки також відлупцювали мене за мою невситиму цікавість. І все ж таки я хочу знати, що Крокодил їсть на обід?

Тоді пташка Колоколо відповіла йому сумним голо-
ском:

— Іди до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, — там ти дізнаєшся!

Слоненя вирушило в путь. Цілий ранок воно йшло та йшло, поки не прийшло до берегів великої ріки Лімпопо і там наступило на якусь товсту й велику колоду.

Одначе то була не колода, моє серденько, то був справжнісінький Крокодил, і Крокодил моргнув одним своїм оком — ось так!

— Прошу пробачення, — промовило Слоненя дуже ввічливо й чемно. — Чи не траплялось вам бачити Крокодила в цих незнайомих мені краях?

Тоді Крокодил моргнув і другим своїм оком — ось так! — і підняв половину свого хвоста з річкового мулу.

Слоненя дуже ввічливо відступило назад, бо йому не хотілося бути побитим ще раз.

— Підійди ближче, маля! — сказав Крокодил. — Чому ти про це питаєш?

— Прошу пробачити мені,— відповіло Слоненя дуже ввічливо й чемно,— але тато бив мене, і мама теж била, що вже казати про довгоногоу тітку Страусиху та довготелесого дядька Жирафа, які ще дужче били мене, тільки не так, як гладка тіточка Гіпопотамиха з волохатим дядьком Павіаном. Але найдужче вдарив мене нещодавно Перістий-Скелястий Удав-Пітон своїм лускатим замашним хвостом. Отже, коли й ви хочете мене побити, то смію вам сказати, що більше цього не бажаю.

— Підійди ближче, маля,— сказав Крокодил,— бо я і є той, кого ти шукаєш. Я Крокодил,— і, на доказ того, що він каже правду, Крокодил пустив крокодилячу сльозу.

Слоненяті аж серце зайшлося. Важко переводячи дух, воно стало навколішки й промовило:

— То ви і є той, кого я так довго шукав? Тоді скажіть мені, будь ласка, що ви їсте на обід?

— Підійди ближче, маля,— промовив Крокодил,— і я скажу тобі тихесенько на вухо.

Слоненя нахилило голову до смердючої ікластої крокодилової пащі, а Крокодил — хап! — та й спіймав його за малесенький ніс, який до того тижня, дня, години і навіть хвилини був справді ж не більший за добрий черевик, тільки набагато корисніший.

— Я гадаю, — сказав Крокодил, і промовив він це крізь зуби — ось так! — я га-да-ю, що сього-д-ні почну свій о-бід із Сло-не-ня-ти!

Слоненятко ж, серденько моє, почувши такі слова, дуже розгнівалось і закричало в ніс — ось так:

— Буздіть бе-бене, бе-бені бо-о-олячхе!

Тоді Перістий-Скелястий Удав-Пітон сповз зі скелі й сказав:

— Послухай-но, юний мій друже, якщо ти зараз же, цієї миті й негайно не потягнеш з усієї сили, скільки її в тебе є, то, на мою думку, твоє знайомство з цим товстошкірим чувалом (так він назвав Крокодила) скінчиться дуже погано. Він втягне тебе в річку, не встигнеш і писнути!

Так завжди висловлювався Перістий-Скелястий Удав-Пітон. Тоді Слоненя присіло на свої куценькі задні ноги, а передніми вперлося в землю, і почало тягти. Воно тягло, тягло щосили, аж почав витягуватись його ніс. А Крокодил посунувся глибше у воду і так почав бити хвостом, що спінив геть усю річку, і теж тяг, тяг і тяг.

А ніс у Слоненяти тим часом розтягувався й ріс. Воно вже сіло на всі чотири опецькуваті ніжки й тягло, тягло, тягло, і ніс його розтягувався дедалі дужче й дужче. А Крокодил знай молотив хвостом, мов вели-

чезним веслом, і теж тяг, тяг, тяг, і з кожним ривком ніс Слоненяти робився все довшим та довшим, а Слоненяті стра-ше-е-нно боліло!

І от Слоненя відчуло, що сунеться в річку, і воно промовило в ніс, який тепер витягся на цілих п'ять футів:
— Ой-йой! Я бже не божу!

Тоді Перістий-Скелястий Удав-Пітон сповз на берег, обвився подвійним вузлом навколо задніх ніг Слоненяти й сказав:

— Ах ти ж дурненький, недосвідчений мандрівниче! Нам слід напружити всі сили, бо коли ми цього не зробимо, то, як я вже бачу, ота вкрита панциром звірина з хвостом-пропелером (так, мое серденько, він назвав Крокодила) вкоротить твій юний вік.

Так завжди висловлювався Перістий-Скелястий Удав-Пітон. І взявся він тягти Слоненя, а Слоненя йому допомагати. І Крокодил також тяг. Але Перістий-Скелястий Удав-Пітон і Слоненя тягли дужче, і Крокодил, нарешті, випустив ніс Слоненяти й так шубовснув у воду, що луна покотилась по всій ріці Лімпопо — од її верхів'я аж до синього моря. А Слоненя — лась! — та й сіло на землю і зразу сказало Перістому-Скелястому Удаву-Пітону:

— Дуже вам вдячний!

Тоді воно глянуло на свій ніс і почало його пестити, загортати в свіже бананове листя, опускати у велику сіро-зелену мулку ріку Лімпопо, щоб хоч трохи його остудити.

— Навіщо ти це робиш? — спитав Перістий-Скелястий Удав-Пітон.

— Даруйте, — відповіло Слоненя, — але мій ніс втратив усякий фасон, і я чекаю, коли він покоротшає.

— Довго ж тобі доведеться чекати, — сказав Перістий-Скелястий Удав-Пітон. — А проте не кожен знає, що для нього добре.

Три дні Слоненя чекало, що його ніс покоротшає. Але ніс залишався довгим-предовгим. Уперше Слоненя збагнуло, яку користь воно матиме від свого носа, коли вбило муху на плечі, дотягнувшись до неї кінчиком свого хобота. А далі про користь хобота Слоненяткові розповів розумний Перістий-Скелястий Удав-Пітон. Заспокоївшись, Слоненя вирішило повернутися до своїх родичів.

І от, нарешті, одного темного вечора повернулося Слоненя до всіх своїх любих родичів, скрутило хобот і сказало:

— Як поживаєте?

Всі були дуже раді бачити його, і всі водно гукнули:
— А йди-но сюди, ми ще надаємо тобі ляпасів за твою невситиму цікавість!

— Пхе! — сказало Слоненя. — Певно, ніхто з вас і не знає, як треба по-справжньому давати ляпаси. А от я знаю і зараз вам покажу. По цьому Слоненя розкрутило хобот і так уперіщило ним двох своїх любих братиків, що ті аж ногами вкрилися.

— О, клянемося бананами! — заверещали вони. — Де це ти навчився таких прийомів і що ти зробив із своїм носом? — Це Крокодил з великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо зробив мені такий ніс, — відказало Слоненя. — Я спитав, що він їсть на обід, і він на згадку про нашу зустріч обдарував мене таким хоботком.

— Та й негарний же він у тебе, — зауважив його дядько, волохатий Павіан.

— Хай так, — відповіло Слоненя, — зате мій хобот дуже корисний. — І воно вхопило волохатого дядька Павіана всього лиш за одну його волохату лапу та й пожбурило до шершнів у гніздо. Потім це негідне Слоненя по черзі почало гамселити всіх своїх любих родичів і доти їх било, аж поки їм дух забило, і всі вони страшенно здивувались.

У довгоногої тітки Страусихи капосне Слоненя повисмикувало все пір'я з хвоста.

Довготелесого дядька Жирафа воно спіймало за задню ногу і протягло через колючий терновий кущ.

Гладкій тітці Гіпопотамисі Слоненя дмухнуло і крикнуло у вухо, коли та по обіді задрімала в болоті. Та нікому не дозволило воно чіпати пташку Колоколо.

Нарешті Слоненя так насолило всім своїм любим родичам, що всі вони наввипередки побігли до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, щоб і їм Крокодил поробив нові носи. А коли вони повернулись додому, то вже ніхто з них не бив Слоненяти, і відтоді, моє серденько, усі слони, яких тобі доведеться бачити, й усі ті, яких тобі не доведеться бачити, мають точнісінько такі самі довгі хоботи, який придбало собі невситимо цікаве Слоненя.

*Редьярд Кіплінг, переклад з англійської
Всеволода Прокопчука і Леоніда Солонька*

i

Про що питало слоненя у своїх родичів? Якими ти уявляєш родичів Слоненяти? В яких словах автора ти «чуєш» його ставлення до них?

На яке свято Слоненяті спало на думку нове запитання? Хто допоміг Слоненятові знайти відповідь на це запитання?

Яка головна риса характеру Слоненяти — жадібність, хитрість, заздрість або цікавість?

Знайди в тексті слова, які підтверджують, що Слоненя було ввічливим.

Які три користи придбало Слоненя після зустрічі з Крокодилом?

Як автор ставиться до Слоненяти?

Чого навчає ця казка?

Підготуйся до виразного читання казки Редьярда Кіплінга.

Згадай цікаві, веселі випадки, які відбувалися з тобою, коли ти був маленьким. Розкажи про них.

Ластівка й Шуліка

Трудяща Ластівка край берега літала,
Земельку мокрую збирала,
Щоб хатоньку собі зліпить,
Щоб де було і їй, і діткам жить,
Тихеньку долю веселити,
І бога, і людей хвалити.
Сидів Шуліка на вербі
І так до неї обізвався:
— Дивуюсь я тобі,—
Не раз я придивлявся,
Усе ти між людьми і не боїшся їх,
Пройдисвітів таких,
Не тільки що під стріхою співаєш,
Ще й у вікно літаєш...

От хоч і я — не в тебе вдавсь,
Шулікою на світі звуся,
А лиха від людей набравсь,
І зло бере, а все-таки боюся;
Досадно стане хоч кому:
Тобі привіт, мені — біда велика.—
А та йому:
— Я — Ластівка, а ти Шуліка;
Я людям не чинила зла,
Де не була,
А ти подумай, пане-брате,
Яке життя твоє завзяте:
Ввесь вік курчат і пташечок хапав,
Ні ласки, ні жалю не знав.
Давно-давно мовляють люде:
Що добренько роби, то добре й буде.

Леонід Глібов

Що дивувало Шуліку?

Що ти можеш розказати про героїв байки? Які риси характеру їм притаманні? Чому люди по-різному до них ставляться?

У чому мораль цієї байки?

Підготуйся до читання байки за ролями.

Леся Українка: поезія серця і душі

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була мала горда,—
Щоб не плакати, я сміялась.

Леся Українка

Літо краснее минуло

Літо краснее минуло,
Сніг лежить на полі,
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!
Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
— І нащо зима та люта? —
Все вони питають.—
Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...

Десь зима та не скінчиться! —
Нарікають діти.
Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинонька.
Як зима та згине,
І завітне ваше поле,
І зазеленіє, —
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.

Леся Українка

i Яким настроєм пронизаний цей вірш? Яким чином автор передає свій настрій? З якою інтонацією треба читати вірш?

Повторюю, пригадую, творю

1. Чим літературна казка відрізняється від народної?
2. Чим байка відрізняється від вірша?
3. Склади розповідь про дитинство Тараса Шевченка.
4. Обери й вивчи напам'ять вірш Тараса Шевченка.
5. Порівняй головних персонажів казки Івана Франка «Війна між Псом і Вовком».
6. Усно опиши Слоненя з казки Редьярда Кіплінга.

Готуємось до Свята Театру

Увага! Увага!

Запрошуємо на Свято Театру!

Під час підготовки:

1. Об'єднайтеся в групи, відповідно до назви твору, що сподобався найбільше. Якщо твір великий (наприклад, літературна казка), то можна інсценувати її окремі фрагменти. Обговоріть, які саме, щоб не було повторів.
2. Складіть програму заходу, надрукуйте її. Хто це зробить?
3. Виготовте декорації, афіші.
4. Оберіть ведучих свята.
5. Не забудьте запросити гостей!

«ДАВНО ТЕ ДІЯЛОСЬ...»: ПРО ЖИТТЯ ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ

Завдяки цьому розділу я дізнаюся про життя своїх однолітків у минулі часи не тільки в Україні, але й в інших країнах світу. Відкрию нові імена. А про що нове дізнаєшся ти?

Хлопець з обротью* (Історичне оповідання)

Се діялось понад тисячу років тому.

Печенізькому ханові Курі дуже хотілося захопити Київ, що гордо височів над Дніпром. Вождь кочових розбійників аж язиком прицмокував: «Е-е, царювати в Києві — се володіти найбагатшою країною в світі». Але хан Куря смертельно боявся Святослава — великого князя Київського. А тому чекав вдалої нагоди для нападу. І таки дочекався. Святослав з військом вирушив у далекий похід на Дунай, і лише стара княгиня Ольга з онуками залилася вдома. Зібрав тоді хан

своїх вояків* і оточив місто щільним кільцем — миша не пролізе. Та на заваді ворогам стали високі мури.

— Силою не пробитися — змором візьму, — зло просичав Куря і став чекати. Через кілька днів їстівні запаси в киян скінчилися. У місті почався голод. Усі ці дні стояла княгиня Ольга на городниці. Вдивлялася в далечінь: там, за Дарницькими лісами, воєвода* Претич зі своїм військом. Не знав воєвода, що стольний Київ на краю загибелі.

— Кияни дорогії! — гукнула княгиня Ольга. — Не можемо більше без води бути, голод терпіти! Завтра і позавтра дітей всіх втратимо. А в Княжичах і Брова-рах наш воєвода Претич стоїть. Хто з вас наважиться віднести йому звістку про біду нашу?

Тиша. Лише чути довкруг дитячий плач і скімлення: «Мамо, води...», «Хліба...». І повторила княгиня:

— Хто зможе сеї ночі пройти між печенігами, переплисти Дніпро і знайти воєводу Претича?

Схудлі, почорнілі голодні люди посхиляли голови. Хто ж пройде, коли вороги день і ніч чатують: стоять плечем до плеча, гострі мечі наставивши. І тоді вийшов з натовпу хлопець. Було йому років 12. Але його карі очі палали звитягою:

— Я пройду!

Знав хлопець печенізьку мову — у полонених навчився. А ще на кмітливість свою покладався. Узяв кошлату, як у печенігів, шапку, вуздечку, що не дзеленчить вудилами — обротьюкою звану.

Спустили сміливця з фортечної стіни у глибокий рів. Тамуючи подих, заліг він між кущами молодії

бузини. Придивився. Зовсім близько палають ворожі вогнища. Перегукуються охоронці, вдивляючись у пітьму.

Хлопець знав: довго лежати між кущами не можна. Лиш зійде місяць — його помітять. Тож рішуче підвівся і, розмахуючи обротькою, пішов між вогні. Осліплений полум'ям і сльозами, що текли від яду-чого диму, ненароком наступив на руку печеніжину, що спав.

— Хто такий? — зле озвався чужинець, просинаючись.

— Коня шукаю, — мовив юнак печенізькою, показуючи обротьку.

Кочівник знов захропів, а кмітливий хлопець чимдуж кинувся вниз, до Дніпра. Сходив місяць, коли юнак увійшов у холодну воду. Похопилися печеніги. Пустили стріли навздогін, але не поцілили. Виплив далеко вниз — мокрий, закоцюбний. При місяці швидко знайшов дорогу і побіг лісовими хащами. Десь у пітьмі завиває вовк, гаддя* сичить під ногами. Не зважає — біжить і біжить. Он вже й річка блищить між дерев. Коли перебрів річку Дарницю, помітив невелике вогнище. Якийсь чоловік пас коней.

— Хто ти є? — здивовано запитав пастух.

Хлопець розповів.

— Що ж, сідай ось на коня. Я відвезу тебе. Бо сам ти Претича не знайдеш.

Незабаром обоє дісталися Княжичів. Відшукали воеводу. Хоробрий юнак переказав йому слова княгині Ольги.

...Коли перші промені сонця позолотили мурі Києва, бойова дружина* Претича з'явилася на лівому березі Дніпра.

Було тільки сто дружинників. А ворогів — чотири тисячі. Та хитрий Претич повелів трубити всім своїм воям* у ріг. Першим кинувся тікати сам хан Куря: перелякався, подумавши, що Святослав повернувся. За ним повіялась уся орда*. Хутко щезла. Ніби й не було. Претич зі своїми дружинниками* переплив Дніпро на схованих паромах і Боричевим узвозом врочисто в'їхав до Києва. На коні поруч з воеводою їхав сміливий парубок. Низько вклонилася йому стара княгиня Ольга, як безстрашному воїну.

Так понад тисячу років тому врятував Київ хоробрий хлопець. Ми не знаємо його ім'я, але він завжди буде для нас відважним юним киянином.

Сергій Плачинда

Яким був печенізький хан Куря? Чому він мріяв царювати в Києві? Яке слово, використане автором, показує, що Куря дуже хотів стати правителем міста на Дніпрі?

Підтвердьте словами з тексту, що киянам було дуже важко жити в оточеному ворогом місті.

i

З яким проханням звернулася княгиня Ольга до киян?

Що нам повідомляє автор оповідання про хлопця, який відгукнувся на прохання княгині Ольги?

Яке речення допомагає зрозуміти, як автор ставиться до сміливого хлопця?

Знайди відповідь у тексті. Хто навчив хлопчика печенізької мови: батьки, друзі або полонені?

Що сталося з хлопцем у ворожому стані? Як він знайшов воєводу Претича?

Які хитрощі допомогли Претичу перемогти хана Курю?

Які з прислів'їв найбільше відповідають змісту оповідання?
Чия відвага, того й перевага.

Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

І сила перед розумом никне.

Не одежа красить людину, а добрі діла.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Прочитай плани, складені за змістом оповідання.

План 1

1. Печенізький хан Куря хоче захопити Київ.
2. Княгиня Ольга звертається до киян із проханням.
3. Люди бояться.
4. Сміливий хлопець.
5. Хлопець наступив на руку печеніжину.
6. Хлопець знаходить воєводу Претича.
7. Хитрий воєвода Претич врятовує Київ.

План 2

1. Підступні наміри хана Курі.
2. Прохання княгині Ольги.
3. Сміливця знайдено!
4. Хитрість хлопця.
5. Воевода Претич врятовує Київ.

Який план, на твій погляд, є найбільш удалим? Чому?

Уяви, що ти художник. Опиши свій малюнок до твору.

Чи можливо з назви зрозуміти, про що цей твір? Як по-іншому його можна назвати?

Харитя (Оповідання)

I

В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челясті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стогнала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдови не жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...

Рипнули двері.

— То ти, Харитю? — почувся млявий голос слабої.

— Я, мамо!

З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя і поставила коло печі відро. Їй було вісім років. Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій — метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра.

— Що ти робиш, доню? — поспитала мати.

— Вечерю варитиму, мамо.

Слаба тільки зітхнула.

А Харитя й справді заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і поставила його до вогню. Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали

від одної роботи до другої. Великі сині очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенько розчервонілося, повні вуста розтулилися,— вся увага її була звернена на роботу. Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, головку. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними.

Мати стиха застогнала.

Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка.

— Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болять? — ластівкою припадала вона коло не-
дужої.

— Ох, дитино моя люба! Все в мене болять: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?..

Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати.

— Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижатий,

осипається... І вже не знаю, як мені, бідній, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба — загинемо з голоду зимою!.. Ох, боже мій, боже!

— Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..

II

Поки Харитя говорила ті слова, все думала: як зібрати хліб?

III

Наступного ранку Харитя прокинулась разом із сонцем.

Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп з полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:

— Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи.

— Іди, доню, та не барись...

Іде Харитя селом, і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучеря-

вим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини*. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві, і страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник. Босі ноженята ступали по втоптаній стежці, над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні

квіточки. Харитя мимохідь зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива. Вона добре знає свою ниву, ось і рівчак той, що промила весняна вода. Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько... Аж ось щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилося з болю, на очі набігли сльози, і Харитя от-от заплакала б гірко, коли б не нагадала про свою бідну маму. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулась Харитя назад, щоб покласти нажату жмільку, глянула навкруги — і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! Ану, який страх вискочить

із жита й задушить її! Раптом — фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці. Однією рукою стиснула жмільку жита, другою — серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати.

Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву головку, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!

Молодиці наблизилися до Хариті, впізнали її і глянули одна на одну.

— Ти що тут робиш, Харитю? — спитали разом. Харитя здригнулась, підвела очі на молодичь і засоромилась.

— Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою... В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

— Бідна ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози душать її. Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній, — сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

Молодиці кинулися до неї.

— Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинутися з голоду. Ну, не плач же, квіточко!

Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

— Ходімо зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село. Харитя йшла і тихо хлипала.

IV

Незабаром Харитина мати одужала. Молодиці вижали удовині жито, хрещений батько Харитин звів хліб у стодолу, і сироти вже не боялися голодної смерті.

Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щебетала:

— Хіба я не казала вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і допоможе зібрати хліб? Хіба не на моє вийшло?..

Михайло Коцюбинський

i

Якими були взаємини між Харитею та її мамою? Підтвердь свої слова цитатами з тексту. Про що мріяла дівчинка?

Знайди у першій частині твору уривок, де автор малює портрет Хариті. З якою пташкою він порівнює дівчинку? Чи зустрічається в тексті ще один опис зовнішності Хариті?

Із чим автор порівнює ниву, річку, гори та гречане поле?

Які моменти заставили тебе хвилюватись під час читання?

Знайди те місце, де дівчинка жала жито. Як можна назвати почуття, яке охопило Харитю? Це захоплення? Радість? Сум? Страх? Прослідкуй по тексту, які саме слова допомогли тобі це зрозуміти.

Чи зустрілося тобі в цьому творі щось несподіване? Що саме? Знайди та прочитай інші твори М. Коцюбинського.

Якби в тебе була можливість, як би ти допоміг (допомогла) Хариті?

Козетта*

(Уривок із роману «Знедолені»)

Дві матері

Давно колись у селі Монфермейль, біля Парижа, стояла корчма, від якої тепер нема вже й сліду. Держали ту корчму якісь Тенардьє — чоловік і жінка. У них були дві доньки — одна років півтора, друга — двох із половиною.

Саме в них залишила свою доньку Козетту молода жінка на ім'я Фантіна. Фантіна обіцяла повернутися за Козеттою за деякий час. А поки Козетта перебувала у Тенардьє, її мати повинна була сплачувати їм гроші.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Віктора Гюго в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Жорстокі та підступні Тенардьє вимагали від матері Козетти все більше і більше грошей. І Фантина сплачувала необхідну суму.

Минув рік, далі другий.

У Монфермейлі казали:

— Добрі люди ці Тенардьє! Самі не багаті, а ще й годують бідну знайду!

Всі думали, що мати підкинула Козетту.

Тим часом корчмар зажадав уже п'ятнадцять франків на місяць. Мати стала платити по п'ятнадцять франків.

Дівчинка росла: росли і її муки.

Поки Козетта була зовсім мала, вона була попихачем для двох хазяйських дітей. А як стала підростати — їй не минуло ще й п'яти років, — з неї зробили служницю для всього будинку.

Вона замітала кімнати, двір, вулицю, мила посуд, носила важкі речі. Тенардьє гадали, що вони вправі робити так, бо мати, яка весь час жила в Монтрейлі, почала неакуратно платити. Вона затримала гроші вже за кілька місяців.

Якби Фантина приїхала тепер до Монфермейля, вона не впізнала б Козетти. Дівчинка, колись така гарненька, свіжа та весела, стала виснажена й бліда, налякана й затуркана. «Прикидається», — казала про неї Тенардьє.

Несправедливість зробила її дразливою, а нужда — негарною.

Залишилися їй самі чудесні очі, на які боляче було дивитись. Вони були великі-великі, і через те сум у них здавався ще більшим. Сусіди прозвали її Жай-

воронок. Людям подобалось кликати так маленьку істоту, трохи більшу за пташку, дівчинку, яка тремтіла і з холоду, й від страху, ранком уставала перша й завжди, ще перед світом, бігала вже вулицею або полем.

Віктор Гюго, переклад із французької Миколи Іванова

Закінчилася ця історія гарно. А як саме, ти зможеш дізнатися, коли прочитаєш увесь твір Віктора Гюго «Козетта».

Де відбувалися події твору?

Що думали сусіди про матір Козетти? А про родину Тенардье?

Як сім'я Тенардье ставилась до дівчинки? Як зверталися до неї? Знайди відповідне речення в тексті.

Ким стала Козетта, коли їй минуло п'ять років? Як прозивали її сусіди? Чому саме так?

Які речення допомагають зрозуміти ставлення автора до Козетти?

Підготуйся виразно читати твір Віктора Гюго.

Пригоди Тома Сойєра*

(Уривок із повісті)

Чудовий маляр

Настала субота. Ранок видався ясний і свіжий. Життя вирувало. Кожне серце співало і, якщо серце було молодим, то з уст проривалася пісня. Кожне лице всміхалося, кожен йшов веселою ходою. Акації цвіли, наповнюючи ароматом повітря.

Кардіфська гора, що височіла над містом, зазеленіла; на відстані вона здавалася чудовою, привабливою країною, повною миру і спокою.

Том вийшов на вулицю з відром вапна і з довгою щіткою. Він поглянув на паркан, і відразу навколишня природа стала похмурою, глибокий смуток оповив його душу. Тридцять ярдів дерев'яного паркану в дев'ять футів заввишки! Життя здалося йому безглуздом, і існування — важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку в вапно і провів нею по верхній дошці. Знов умочив, знов помазав і спинивсь: яка мізерна ця біла смужка порівняно з неосяжним простором нефарбованого паркану. Безпорадно сів він на діжку.

Із воріт вийшов, підстрибуючи й наспівуючи пісеньку «Дівчата із Буффало», Джим з цеберкою. Носити воду з міського водопроводу завжди здавалося Томові ненависною працею, але тепер він з радістю взявся б за цю роботу. Він пригадав, що біля крана завжди збирається багато народу: білі, мулати* і негри.

---

* Познайомся з цікавими фактами біографії Марка Твена в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Хлопці й дівчата, чекаючи своєї черги, відпочивали, обмінювались іграшками, сперечалися, билися, пускували. І він пригадав, що хоч кран був тільки за півтораєта ярдів від їхнього будинку, але Джім ніколи не повертався з відром раніше ніж за годину. Та й то часто по нього треба було когось посилати.

Том сказав:

— Слухай, Джіме, хочеш я принесу води, а ти трохи пофарбуєш?

Джим похитав головою і відповів:

— Не можна, масса* Томе! Стара пані веліла, щоб я йшов собі по воду і ні з ким не зупинявся й не розмовляв. Вона каже: «Я вже знаю, що масса Том попросить тебе білити паркан, то ти його не слухай, а йди за своїм ділом». Вона каже: «Я сама, каже, стежити-му, як він фарбуватиме».

— То дурниці! Ти не звертай уваги на те, що вона каже, Джіме! Вона завжди так каже. Давай сюди це-берку, я миттю повернуся. Вона й не знатиме.

— Ой, боюся, масса Томе, боюся старої пані! Вона мені голову одірве,— їй-богу, одірве!

— Вона? Та вона ніколи нікого не б'є, хіба що вдарить легенько по голові наперстком. А кому це шкодить, хотів би я знати. Говорить вона, правда, страшні речі, але це ж нікого не вражає, принаймні коли вона не заплаче при цьому... Джіме, я дам тобі кульку. Я дам тобі мою білу мармурову кульку.

Джім завагався.

— Білу мармурову кульку, Джіме. Гарненьку мармурову кульку!

— Воно то так, це чудова річ! Але, масса Томе, я страшенно боюся старої місіс*.

— А ще, коли хочеш, я покажу тобі свій хворий палець.

Джім був тільки людиною і не міг встояти проти спокуси. Він поставив уже цеберку на землю, взяв у руки мармурову кульку і, охоплений цікавістю, нахилився над хворим пальцем, поки Том розмотував бинт. Але за хвилину Джім прожогом мчав по вулиці з цеберкою у руці і чухав потилицю, Том узявся несамовито білити паркан, а тітка Поллі верталася з поля бою з пантофлею* в руці і блиском перемоги в очах.

Томові не хотілося працювати. І раптом йому спала на думку геніальна ідея.

Він узяв щітку і спокійно заходився працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше.

У Бена сьогодні був прегарний настрій. Він ішов і грався сам із собою, уявляючи із себе пароплав.

Том білив далі і не звертав ніякої уваги на пароплав. Бен сторопів на хвилинку, а потім сказав:

— Гі-гі! Таки спіймався!

Ніякої відповіді. Том кинув погляд митця на свій останній мазок. Потім він ще раз легенько торкнувся щіткою паркану і знов оглянув наслідки. Бен підійшов і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знов поринув у роботу.

Нарешті Бен сказав:

— Що, голубе, змусили працювати?

— Га, це ти, Бене! Я й не помітив.

— Слухай, я йду купатися, так, купатись! Либонь, і тобі хочеться га! Але тобі, звичайно, не можна, доведеться працювати. Інакше ти пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця і сказав:

— Що ти звеш роботою?

— А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і промовив недбало:

— Може, робота, а може й ні. Одне тільки знаю: Тому Сойеру вона до вподоби.

— Ну, ти ж не збираєшся казати, що це діло приємне.

Щітка рухалася далі.

— Приємне? А що ж у ньому неприємного? Хіба хлопцям щодня щастить білити паркани?

Це обернуло всю справу по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою взад і вперед, відходив трохи, щоб помилуватися ефектом, мазав іще там і тут, критичним оком знов оглядав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен сказав:

— Слухай, Томе, дай мені трохи побілити!

Том задумався і, здавалося, ладен був погодитись, але потім змінив свій намір.

— Ні, Бене. Нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже піклується про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це було в дворі — інша річ, але тут вона страшенно строга, — треба фарбувати дуже і дуже дбайливо. Я гадаю, навряд чи знайдеться один хлопець на тисячу, навіть на дві тисячі, який може це зробити так, як слід.

— Та ну? Дай мені тільки спробувати трошечки. Я б тобі дав, якби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

— Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джім теж хотів, але вона не дозволила йому. Сід теж просився — не пустила й Сіда. Тепер ти бачиш, що я не можу тобі довірити цю роботу. Почнеш ти фарбувати паркан, і що-небудь вийде не так...

— Та що ти, Томе! Я буду дуже старатись. Мені б тільки спробувати! Слухай: я дам тобі серединку ось цього яблука.

— Ну, гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь...

— Я дам тобі все яблуко. Все, що лишилось.

Том віддав щітку з неохотою на лиці, але з радістю в серці. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі*» працював і потів на осонні, відставлений художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко і обмірковував, як ловити нових простаків. Цих простаків не бракувало: щохвилини з'являлися хлопці; вони приходили поглузувати, але залишалися білити. Тим часом Бен утомився. Том продав наступну чергу Білі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли і Фішер вийшов із ладу, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка з шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так далі, і так далі, година за годиною. Опівдні Том, із злидаря, яким він був уранці, перетворився на багатія, що буквально купався в розкошах. Крім тих речей, про які говорилося, він мав ще дванадцять мармурових кульок, сюрчок, кусочок синього скла від пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котка до ниток, ключ, який нічого не хотів одмикати, грудку крейди, скляну пробку

з карафки, олов'яного солдатика, двох пуголок, шість тріскавок, однокітне кошеня, мідну ручку від дверей, собачий нашийник, — тільки собаки не було, — ручку від ножа, чотири апельсинові шкуринки і стару поламану раму од віконця з горища. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не роблячи, а на паркані з'явилися аж три шари вапна! Коли б у нього вистачило вапна, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Том подумав, що жити на світі не так уже й погано. Сам того не підозрюючи, він відкрив великий закон, що керує вчинками людей, а саме: для того, щоб хлопчику або дорослому захотілось чого-небудь, треба тільки одне — щоб цього було нелегко добитись.

Том роздумував ще деякий час над тією істотною зміною, яка відбулась у його житті, а потім вирушив з донесенням у головний штаб.

Марк Твен, переклад з англійської Юрія Корецького

i Яким ти уявляєш собі Тома?

Як Томові вдалося перетворити важку роботу на цікаву гру?

Повторюю, пригадую, творю

1. Яким твором починається розділ? Хто його автор?
2. Який малюнок ти запропонуєш до кінцівки твору «Харитя»?
3. Якою ти уявляєш Козетту на початку твору?
4. Чому Марк Твен так назвав главу свого твору? Як автор ставиться до свого героя?
5. Яка головна думка твору «Чудовий маляр»?

Глянь, яка красива наша Україна

Зимовий ліс

Ліс стояв, неначе молода під вінцем, у дорогому білому уборі, якого не вигадась ні одна людська думка.

І все те диво світилось наскрізь, блищало, сипало іскрами, діамантами, переливалось то різким, то матовим світом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятись до тієї пишної фантастичної картини мертвої зими: то був тихий, мрійний, фантастичний сон заснулої землі.

Дорога спускалась у глибокий вузький яр, знов піднімалась на горба, то знов западала в долини.

Серед лісу замаячила корчма, прикрита білим товстим шаром м'якого снігу, зачорнів вивід на покрівлі, зачорніли вікна, неначе темні плями. Коло корчми була прогалина: на тому місці неначе хто розкинув пишний фантастичний квітник: кружало густого терну було ніби виткане з павутиння та срібних ниток; розкидані кущики собачої бузини, папороті та бур'яну стали схожі на невидані квітки, викувані зі срібла; висока одним одна береза спустила до самого долу розкішні тонкі гілки, неначе розчесані довгі коси, присипані срібним пилом.

Іван Нечуй-Левицький

Які картини постають у твоїй уяві під час читання цього твору? Які яскраві, влучні слова і словосполучення використав автор, щоб передати красу зимового дня?

Іван Шишкін. Зимовий ліс

i

Роздивись репродукцію картини. Як передано красу природи? Який настрій створює художник?

День надворі білий, білий...

Снігу, снігу сиплеться довкола

Снігу, снігу сиплеться довкола,
І садів травнева білизна.
Тільки плаче на морозі гола
Під холодним вітром бузина.
Тільки діти витягли санчата
І, б'ючи підборами об сніг,
Мчать веселі весну зустрічати,
Розсипаючи щасливий сміх.

Василь Симоненко

i

Які картини виникали в твоїй уяві?

Як ти гадаєш, чому, описуючи бузину, поет сказав, що вона «плаче під холодним вітром»? А хто в цьому вірші сміється?

Чому, описуючи зимові сади, автор використав слова «травнева білизна»? Невже він переплутав зиму з весною? Чому поет згадує про весну?

Який цей вірш за настроєм? Підготуйся до виразного читання вірша Василя Симоненка.

Зимовий бір

Забрів у сніг,
втомився й ліг
та й спить пухкими снами
зимовий бір,
мов чорний звір,
зі срібними рогами...

Володимир Підпалий

Це зовсім інший вірш! Читаєш рядочки і бачиш того втомленого чорного дивовижного звіра зі срібними рогами, який заснув у білому пухнастому снігу.

Чорний звір у вірші — це що? Чому в нього срібні роги? Цікаво, а як автору цього вірша вдалося побачити цю картину?

Із чим або ким ще можна порівняти зимовий ліс?

У якому темпі треба читати цей вірш? Підготуйся до його виразного читання.

Зимовий ранок

Я люблю веселий ранок
холоднющої зими,
як на двір, на стіни, ганок
і на шлях за ворітьми
упаде із неба промінь,
дим пов'ється з димарів,
на току підніме гомін
зграя галок і граків.
Сніг ясним кришталем блище,
лютий холод допіка,
сонце вгору плине вище,
та не гріє здалека...

Яків Щоголів

i

Які картини викликав у твоїй уяві цей вірш? Які слова поета допомогли тобі побачити красу зимового дня, почути гомін птахів?

Зверни увагу! Вісім перших рядочків вірша — це одне речення. А скільки картин воно допомагає уявити!

Підготуйся до виразного читання вірша Якова Щоголіва.

Зимовий танок

Дрімає білий ліс,
мов чарами повитий,
А місяць із небес алмази сипле скрізь
І сяйвом облива
зимові сніжні квіти...
Дрімає білий ліс.

І сиві хмароньки у небесах дивують,
Як гарно зайчики ведуть свої танки,
І бачить ліс крізь сон,
                як зайчики танцюють,
І шепче їм казки...

Як треба читати цей вірш?

Чому поет дав саме таку назву своєму віршу?

Які твої враження від вірша? Запиши свої думки у зошит.

Можеш скористатися допоміжними матеріалами:

Під час читання цього вірша мені здавалося, що я бачу... Мені дуже сподобались яскраві слова, що використав автор: ... Як це красиво!

 Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом interactive.ranok.com.ua.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Максима Рильського в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Розділ 5

«СЕКРЕТ ПО СЕКРЕТУ»: ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ Й ОПОВІДАННЯ

Як я хочу швидше познайомитися з творами із цього розділу! Гадаю, буде весело. А ще я спробую написати гумористичне оповідання.

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Секрет по секрету

Я вмію тримать
За зубами язик,
А от мій товариш
До цього не звик.
Секрет він почує
Від мене —

І зразу ж секрет
У Семена.
Семен по секрету
Розкаже родні,
І мій же секрет
По секрету — мені!

Грицько Бойко

Дивно: поет Грицько Бойко у своєму вірші нічого не каже про те, як соромно бути базікою, як погано, коли ти не вмієш берегти таємниці — ні власні, ні чужі. А прочитав цей вірш і саме такий висновок зробив для себе: «Умій берегти таємниці!»

Яке прислів'я найбільше відповідає змісту вірша?

Від теплого слова і лід розтане.

Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.

Слово до слова — зложиться мова.

Більше діла — менше слів.

Маринка та Галинка

Сьогодні Маринка
Уроків не знала.
Домашнє завдання
В Галинки списала.
Зі школи додому
Вернулись дівчатка,
І тут повторилось
Усе в них спочатку.
Удома Маринка
Отак міркувала:
— Сьогодні в Галинки
Уроки списала.
Чого ж я завдання
Робити спішу?
І завтра в Галинки
Уроки спишу!
Галинка ж удома
Отак міркувала:
— Сьогодні Маринка
У мене списала.

Чого ж я завдання
Робити спішу?
Його у Маринки
Я завтра спишу!
А ранком у школі
Зустрілися двоє.
Спочатку дівчатка
Зраділи обоє.
Та стала Маринка
Галинку питати:
— Чи можна іще раз
У тебе списати?
Галинка у сльози:
— От бачиш, яка ти,—
Я думала в тебе
Сьогодні списати!..
До столу учителька
Їх запросила
І порівну двійку
На двох розділила.

Грицько Бойко

На яких словах вірша Грицька Бойка у тебе вперше з'явилась усмішка? Що саме її викликало? Які картини виникали в твоїй уяві під час читання або слухання вірша?

Продовжи думку: Я вважаю, що поет ставиться до дівчаток по-доброму, хоча і з гумором. Так, наприклад, він...

Над чим змушує замислитися цей вірш?

У якому темпі треба його читати?

Приготуйся до виразного читання вірша Грицька Бойка.

Спогади кота Сивка (Уривок з оповідання)

Раз, пам'ятаю, винесла наймичка шматочки хліба, помащені борщем. Тільки я взяв у зуби шматочок, коли, несподівано, — сусідка з хати до мене. Я так і завмер! Задрав голову — і ні руху, але шматок таки міцно держу. Підійшла Мурка та давай мені ні з того ні з сього голову вилизувати. Ох! Все одно, як бй бомба біля мене крутилася та могла щохвилини вибухнути...

Я просто скам'янів. Полизала мені голову, вуха. Потім покинула лизати і почала обгризати той шматок, що я держав у зубах. Попоїсть і полиже мене, попоїсть і полиже. Як уже майже нічого не залишилося, вона покинула і пішла воду пити, а я проковтнув те, що в роті залишалося. Тільки я це зробив, як вона знову до мого рота. Як побачила, що в мене вже нічого нема, як підійме обидві лапи, як учепиться мені в уха, так аж світ потемнів! Але ворухнутися, тікати я боявся. В таких випадках у мене дубіють лапи і я не можу рушити з місця. Біла мене, скільки хотіла. Потім сіла чистити нігті, що позабивала своєю шерстю. Я ще трохи посидів не ворухаючись, щоб не звернути на себе її уваги, а тоді пішов і ліг під свій кущ. Вуха в мене дуже боліли, і серце шпарко* тіпалося. Охоче б я віддячив лихій сусідці, але боявся. Краще її не займати.

Лежу й бачу: вилазить з покоїв її синочок-одичок. Вже котище чималий, пора вже своїм розумом жити, а він і досі малого вдає, до матері як прив'язаний. Правда, що не по своїй волі — мати так хоче. А чого вона хоче, те так і буде, це вже всім відомо. Синок той, мов навмисне, вдався незграбою: ноги височенні, наче в лелеки, сам довгий-довгий та тонкий, і хвіст довгий, і шия довга. Ходить, мов сплутаний. Як побачила сусідка, що він вийшов, та прожогом до його! Стала лапою завертати назад до хати. То що заверне його на один бік, а він на другий повертається і все-таки наближається до садка. Водилися вони, водилися, аж поки опинилися біля груші. Тут молодець плиг на дерево! Мати за ним. А він на самий вершечок. Далі

вже лізти нікуди! Тоді Мурка вхопила синка за хвіст і ну тягти його щосили вниз. Той учепився всіма лапами за дерево, щоб не впасти. А вона його тягне. Тут я побачив, що може статися нещастя, і зважився обізватися:

— Сусідко, вибачайте мою сміливість, але я повинен вам нагадати, що коли ви тягтимете його за хвіст, а він не вдержиться і впаде додолу, то може забитись або і вбитись.

Сусідка зараз випустила хвоста і стала спускатися вниз, кличучи за собою сина. Той, видно, і сам був не рад, що так високо опинився. Але злізти не вмів. Крутився, крутився і поліз униз головою. Так роблять тільки малі кошенята, поки не навчаться лазити як слід. Але такому котюзі зовсім уже соромно було не вміти цього. Звичайно, що в його зараз закрутилась голова і він мусив швидко повернутись головою вгору. Прип'явся знову до дерева і ні сюди ні туди. Став кричати, а сусідка і собі в крик — злякалися обоє, ради не дадуть.

— Хлопче! — гукнув я. — Злазь помаленьку, отак, як сидиш оце зараз: хвостом униз, головою вгору.

Він так і зробив, то й зліз незабаром. Мурка швидше повела його в хату, а він уже й не опинався, — видно, й сам був радий, що опинився долі.

Надія Кибальчич

Від чийого імені йдеться розповідь?

Чи було тобі весело під час читання? Чому? Згадай усі веселі та кумедні епізоди.

Знайди відповідь у тексті. Як описує кіт Сивко кішку Мурку? Із чим він її порівнює? Доведи, що кіт Сивко боювся Мурки.

Знайди в тексті опис синка кішки Мурки. Чому кіт Сивко назвав його незграбою?

Як кішка Мурка ставилась до свого синочка?

Який ще спогад kota описано у творі?

Фантазуй! Які події могли відбуватися далі? Намалюй малюнок до своєї історії.

У цьому оповіданні нібито нема нічого смішного: сусідська кішка забирає їжу у kota Сивка, б'є його, Сивко її боїться, синок Мурки ледве не впав із дерева, а хочеться сміятися. Поясни чому. Запиши свої думки в зошит.

Цікаво, а як би розповіла про своє життя і про свого сусіда кішка Мурка? Вигадай історію, яка б називалася «Спогади кішки Мурки».

А що міг розповісти про своє дитинство синочок кішки Мурки? Вигадай таку історію.

Що ж буде з Костиком?

Розповідь старого сенбернара

Хороший хлопчина Костик, але ніхто не знає, скільки в мене клопоту з ним. І вдома стережи його, щоб ніхто не вкрав. І пильнуй, аби ніякої шкоди не зробив. І на прогулянку виведи, бо сам не здогадається вийти. Втупиться в телевізор і сидить камінчиком цілісінький день. І додому з прогулянки приведи — може сам заблукати в місті. І черевики змушуй витирати об килимок біля квартири — як не нагадаєш йому, то прямо з брудними зайде і скрізь у коридорі ступаки Костикові видно...

Ой Костику-Костику, коли вже ти нарешті підростеш?

Сиджу оце в кутку на кухні й серджуся на нього. Бо як не сердитися?

Понад'їдав варення з банок і звернув усе на мене. Прийшла мама з роботи, а Костик їй:

— Наш Бон варення їв...

І показує пальцем на свою шкоду, збитошник*.

Подивилася вона на банки, на мене, а потім на Костика. Так пильно подивилася і каже:

— А я й не знала, що мій син навчився казати неправду!

Костик почервонів, підскочив до мене й смикнув за вухо. Є в нього така погана звичка. Коли мама зробить йому зауваження чи висварить, він мене шарпає.

Хоч і болить мені, але терплю. Що з нього візьмеш — малий ще.

Лежав оце я, лежав на кухні, сердився на Костика, та й пересердився. І вухо зовсім перестало боліти.

Глянув на годинник — уже друга. Час би Костика вивести на повітря. Він і так блідий після грипу. Раніше щоки були — як червоні яблука.

Заходжу до нього в кімнату і голосно кажу:

— Гав-гав!

Це значить: на вулицю. Костик слухняно одягається. А вже в дверях запитує:

— Боне, ти вже не сердишся?

Він і сам добре знає, що не вмію довго сердитися. У всіх сенбернарів такий характер. Вони легко вибачають. А як же я можу не вибачити Костикові?

Відповідаю йому дзвінким гавкотом: не хвилюйся, я вже й забув на тебе сердитися.

Тільки вийшли на вулицю, Костик у калюжу — стриб. Аж мені в очі бризки полетіли.

Я хотів на нього сердито гавкнути, а потім передумав. Усе одно не послухається. Тут треба діяти рішучіше.

Підскочив до Костика, зубами за комір хап — і витяг з калюжі.

Тепер він уже на мене розсердився. Надувсь і мовчить.

Мовчи, мовчи, думаю я, перемовчиш. Інакше з тобою не можна.

Раптом попереду звідкись узявся кіт. Дорогу нам перебігає.

Костик різко штовхає мене в спину:

— Фас! Боне, фас!

Це щоб я наздогнав кота і поскуб його. От вредний хлопчисько. Ми, сенбернари, серйозні собаки. Ми за котами не ганяємо.

Я докірливо подивився на Костика і різко сказав:
— Гав!

Тобто: біжи сам.

— Ну й лінтюх же ти, Боне! — дорікнув мені Костик і вхопив камінця, щоб пошпурити в kota.

Але тут я його зубами за рукав хап — і не пускаю. Шарпав, аж доки він камінця не випустив.

— Не даєш ти мені нормально жити, — скаржиться Костик і смикає мене то за вуха, то за хвіст.

Я вдаю, буцімто мені зовсім не боляче, і він швидко забуває, що розсердився за камінь.

А потім ми йдемо на пустир і бігаємо там наввипередки.

Костик завжди хоче бути першим. Тому я ніколи не вискакую далеко вперед. Біжу-біжу, а якщо він залишається позаду, то раптом починаю накульгувати. Костик ураз наздоганяє і переганяє мене.

І тоді він такий радісний, що аж мені радісно стає.

Гасали ми довго, і я навіть не встиг огледітися, що вже зовсім пізно стало.

— Гав! Гав! Гав! — сердито гукаю. Тобто: час додому.

Він сердиться, упирається. Але я рішуче хапаю його за холошу й тягну за собою. Він тільки ноги встигає переставляти.

— Не даєш ти мені нормально жити, Боне, — жалібно пхинькає на ходу. — Пусти ще трохи погуляти.

Але я невблаганний. Бо знаю, що мама давно нас жде. Вона з мене суворо питає.

Отак ми й живемо.

А оце я дізнався, що Костик скоро до школи піде. Дізнався та й зажурився: хто ж там за ним наглядатиме?

Собак чомусь до школи не пускають.

Не сплю ночами, усе думаю: що ж буде з Кости-ком?..

Михайло Слабошпицький*

Що викликало в тебе посмішку під час читання?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

Яким ти уявляєш Костика? А яким — сенбернара Бона?

Чи можна хлопчика назвати вихованим? Які слова про це свідчать?

Знайди відповідь у тексті. За допомогою яких слів автор передає тривогу сенбернара за здоров'я Костика? Що більш за все засмутило сенбернара?

В оповіданні є такі речення: «Ми, сенбернари, мисливські собаки. Ми за котами не ганяємо, ми полюємо на зайців». Так чи ні?

Доведіть, що це оповідання — гумористичне. Наведіть декілька доказів.

Як автору вдалося зробити оповідання смішним?

Підготуйся до переказу оповідання від імені сенбернара Бона.

i Знайди та прочитай інші твори Михайла Слабошпицького.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Михайла Слабошпицького в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Урок літературної творчості

Увага! Увага!

Спробуй вигадати власний гумористичний твір — вірш або оповідання!

Для цього:

- пригадай твори із цього розділу;
- згадай, що саме викликало в тебе й твоїх однокласників посмішки, сміх;
- подумай, як авторам удалося насмішити читачів. Можливо, вони описували смішні ситуації, у які потрапляють герої. А може, сміх викликають думки персонажа і те, як він розмовляє?
- виріши, хто буде героєм твого твору — людина чи тварина;
- вигадай смішну історію про свого героя, запиши її в зошиті, намалюй малюнок;
- щоб уникнути помилок, користуйся орфографічним словником, звертайся по допомогу до вчителя;
- не забувай, що в тексті мають бути абзаци;
- якщо ти захочеш, щоб у твоєму оповіданні був діалог, подивись в оповіданнях, що вивчалися, як це правильно зробити, а ще можеш запитати у вчителя.

**Не забудь прочитати свій гумористичний твір
рідним та друзям!**

Ти — молодець!

Весна йде та йде

Весна йде. Весна йде та йде. Ось вже і небо голубе і чисте, і вода голуба, просвітчаста. Сонечко блищить і горить; гаї розвиваються; садки зацвітають; увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені; кує зозуля на високій березі; гуде бджола; мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою; хрущі літають гучливі... якийсь гомін, гук якийсь чи з-під землі, чи з води, чи з неба!..

За твором Марко Вовчок

i

Чому Марко Вовчок використала так багато дієслів, описуючи початок весни?

Чи легко було б художнику написати картину за цим текстом?

Приходила весна

Сніг лежав уже по самих ярах та затінках, а то скрізь позбігав лепетливими, дзюркотливими струмками. Серед пучечків торішньої трави де-не-де визирали вже блакитними оченятами проліски, але вся земля лежала ще чорна, дожидаючись, поки пресвіт-

леє сонце обніме її своїм палким промінням та й убере в пишні зелено-квітчасті м'які шати. Лежала ще півсонна й зітхала до неба теплими грудьми, і теє зітхання злітало вгору легенькою білястою парою. Пара линула вгору, збиралася там у хмари, і хмари тьмарили небо, затуляючи землі сонце.

За Борисом Грінченком

Які кольори слід обрати для малюнка до цього тексту?

Чим цей текст схожий на попередній, автором якого є Марко Вовчок? Чим вони відрізняються?

Розглянь репродукцію картини М. Глуценка «Квітучий сад». Чи відповідає її настрій та кольори змісту текстів Марко Вовчок і Бориса Грінченка?

Ми любимо весну, зелену, чудесну

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

Весна — неначе карусель

Весна — неначе карусель,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель*,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Богдан-Ігор Антонич

Який чудовий вірш! Скільки в ньому порівнянь: весна — карусель, червоний місяць — червоний тюльпан... А як це «На каруселі білі коні»?

Підготуйся до виразного читання вірша Богдана-Ігоря Антонича.

Вечір дихає весною

Знов вершиною рясною
Розшумілася сосна.
Вечір дихає весною,
Та й насправді вже весна.
Сніг крихкий, неначе щебінь,
За селом чорніє путь,
І зірки у тихім небі,
Наче проліски, цвітуть.

Андрій М'ястківський

Які влучні, яскраві слова знайшов поет для свого вірша?

i

Підготуйся до виразного читання вірша Андрія М'ястківського.

Квітень

Щедрим сонцем обігріта
Між гаїв лягає путь.
Йдуть удвох весна і квітень
І співаночки ведуть.
І такі в пісень слова —
Все довкола ожива.
І така в співців хода —
Квітне далеч молода.
Як торкне весна гілки —
Цвітом вибухнуть бруньки;
Квітень ступить між дубками —
Ряст вкривається квітками.
Як махне весна рукою —
Злинуть птахи над рікою.
Квітень вклониться землі —
Полетять на цвіт джмелі.
День дзвенить, мов на цимбали*
Хтось веселий витина...
— Добре ж ми попрацювали! —
Усміхається весна.

Тамара Коломієць

Чому Тамара Коломієць обрала героєм свого вірша саме квітень?

Які весняні перетворення відбулися в природі завдяки весні та квітню?

Якби поруч із весною та квітнем опинився фотограф, які світлини він зробив би?

Квіткові сни

Кожній квітці навесні
Сняться кольорові сни.
Кульбабі сняться золоті,
Тюльпану — сни червоні,
І дуже-дуже голубі —
Дзвіночку лісовому,
Бузку — бузкові сняться сни,
Волошці — волошкові,
Ромашці — білі від роси,
Фіалці — фіалкові.
А вранці прокидаються
Квітки і там, і тут.
І райдужними зграйками
Для всіх навкруг цвітуть.

Анатолій Костецький

Як проявилася майстерність поета в цьому вірші?

Підготуйся до виразного читання вірша Анатолія Костецького. Подумай, з якою інтонацією, у якому темпі читатимеш вірш, які слова прочитаєш з особливою інтонацією.

Весна — одна. А скільки різних віршів, скільки різних образів: хтось описує весняний день, хтось — згадує весняну ніч, хтось пише про квіти, хтось про зорі, а хтось — про сонце з теплою рукою, як у мами. Чому так?

«ЗВИЧАЙНА ЛЮДИНА»: ОПОВІДАННЯ ПРО ДОБРІ СЕРЦЯ ТА ГАРНІ ВЧИНКИ

Швидше б прочитати оповідання з цього розділу! Так цікаво читати різні історії про життя дітей, їхні вчинки, взаємини з дорослими. Чому, запитаєте ви? Тому що коли я читаю такі твори, то завжди думаю: «А як учинив би я?» А на що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Важко бути людиною (Оповідання)

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили

на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

— Що ж... — каже Роман, — це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

— Варто, — наполягає Марійка. — Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе?

Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

— Ви як хочете, — каже Марійка, — а я повернуся й подякую...

— Чому? Скажи, чи ж обов'язково це зробити? — питає Роман... — Адже ми так потомилися...

— Бо ми люди... Якби ми були телята, можна було б і не вертатися...

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, теж поплівся за гуртом.

— Важко бути людиною... — сказав він.

Василь Сухомлинський

Чи можна сказати, що діти були чемними? У чому різниця між поведінкою Романа та Марійки?

Чому оповідання називається «Важко бути людиною»?

Яке прислів'я найбільше відповідає змісту оповідання?

Совість спати не дає.

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Розіграйте це оповідання за ролями.

Доброго вам здоров'я, дідусю (Оповідання)

Біля школи живе старий чоловік, дід Іван. Немає в нього нікого ні рідних, ні знайомих. Було два сини — й ті загинули на фронті. А дружина померла недавно.

Щодня приходиться дід Іван до школи по воду.

— У шкільному колодязі дуже смачна вода, — каже він сусідам.

Як тільки дідусь підходить до колодязя, до нього підбігають діти.

— Дідусю, давайте допоможемо вам витягти води, — кажуть вони.

Дідусь усміхається, не встигне й відпочити біля колодязя, як відро вже повне.

— Доброго вам здоров'я, дідусю! — щебечуть діти. Ці слова звучать для діда прекрасною музикою. Від них на серці стає тепло й радісно.

Ось і зараз вийшов дід Іван з хати та й сів на лавці біля тину. Сидить і прислухається. До чого ж він прислухається? На шкільній садибі пролунав дзвінок. Дідусь бере відро й іде по воду. Як хочеться йому почути гарячі слова:

— Доброго вам здоров'я, дідусю!

Василь Сухомлинський

Де відбуваються події твору?

i

Чому саме до школи кожен день приходив дідусь? Як ти розумієш слова: «Ці слова звучать для діда прекрасною музикою»? Чому в передостанньому реченні автор ужив слово *гарячі*? Що змінилось би, якби було так: «Як хочеться йому, щоб діти з ним привіталися»?

Знайди в тексті зачин, кінцівку.

У яких словах оповідання висловлено його основну думку?

Пустощі (Оповідання)

Михась причинив за собою двері й, почепивши на руку торбинку, вийшов на сходи. Але, ступивши кілька кроків, зупинився біля сусідських дверей. Відшукав дзвінок із табличкою «Кравченко», озирнувся, натиснув на кнопку і щодуху припустився (або прожогом кинувся) по сходах. Він знав: за хвилину двері відчинить бабуса в окулярах, у старенькому халаті. Потім переступить поріг, подивиться вниз, угору, — і лагідна усмішка згасне на її обличчі.

«І чого вона завжди всміхається, як відчиняє двері?» — вже вкотре подумав Михась.

Дзвонити до Кравчихи — так прозивали в будинку стару — вже стало в нього звичкою. Спускаючись сходами, він не минав нагоди зайвий раз потурбувати її. Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив.

Купивши в крамниці хліба, ковбаси і макаронів, Михась неквапом повернувся додому.

— Ось,— сказав він матері, викладаючи покупки на стіл.

— Знаєш, Михасю; доведеться тобі ще раз спуститись,— сказала мати.— Зовсім забула: купи ще цукру і сірників. Наталя Федорівна просила, а я заклопоталась і забула.

— Це та Кравчиха з чотирнадцятої квартири? Хай сама собі купує,— набурмосився Михась.— Вона колись нашого Пушка хотіла палицею стукнути.

— І добре б зробила, бо через нього і пройти в під'їзді не можна. А як забачить у кого палицю в руках, так і кидається, мов скажений. Отож не сперечайся, купи і занеси їй.

Повертатись з крамниці Михась не поспішав. «Нічого з нею не станеться, зачекає...» І довго пробайдикував з хлопцями на подвір'ї.

Піднявшись нарешті до дверей Кравчихи, він трохи постояв, розглядаючи її дзвінок, наче вперше бачив, натиснув кнопку. Тиша. Ані звуку. Він ще раз подзвонив і збирався вже йти додому, як десь далеко, з глибини квартири, зачовгали старечі кроки, і двері повільно одчинилися. Це була вона, стара Кравчиха,

в тому ж таки незмінному халаті, з незмінною усмішкою на обличчі.

— Ось мама вам передала,— сказав Михась, чомусь соромлячись признатись, що сам ходив до крамниці.

— Проходь,— лагідно мовила стара, пропускаючи його в квартиру.— У тебе добра мама, спасибі їй, не забуває мене.

«Сам знаю, що добра»,— хотів був відказати Михась. Та устрямати зі старою в розмову не став. Бо ще причепиться — не відстане. Вони, старі,— балакучі.

Він швиденько поклав на стіл пачку цукру, дістав з кишені сірники і, щось пробурмотівши до Кравчихи у відповідь на подяку, вийшов з квартири. А ввечері знову мав клопіт: прийшла Кравчиха і просить матір знайти їй фотокартку онука.

— За диван упала. Палицею не дістану, а диван відсунути не здужаю,— сумно казала стара.

— Не журіться. Зараз знайдемо вашого онука. Ану, Михасю, допоможи Наталі Федорівні.

— Я уроків ще не зробив,— почав огинатися Михась.— Нічого, встигнеш.

Біля своїх дверей Кравчиха довго тицяла ключем у шпарку,— все ніяк не могла попасти.

— Дайте-но я,— не витримав Михась.

— Окуляри забула в хаті, та й руки вже не ті,— наче виправдовуючись, мовила Кравчиха.

В кімнаті вона зупинилась біля накритого жовтим килимком дивана.

— Ось там, за спинку впала.

Михась відсунув столика, що стояв поруч з диваном, потім диван і дістав невеличку фотокартку в коричневій рамці. Це був юнак у морській формі, з веселим обличчям і зовсім не схожий на свою бабусю.

— То він ще як в училищі був. А коли скінчив, одразу поплав навколо світу. Давно я не бачила його. Все жду, ось-ось має повернутись.

— А в яких країнах він був? — для годиться спитав Михась.

— У багатьох. У Туреччині, Індії, Китаї, на якихось островах — забула вже, як звуться. В Америці. Ось зараз я покажу його листи.

Стара принесла чорну лаковану шкатулку, дістала з неї стосик перев'язаних вузьенькою стрічкою листів.

«Марки! Яких тільки марок тут нема!» — майнуло в Михасевій голові. Він аж зашарівся од такого нежданого скарбу.

— Наталю Федорівно, — схвильовано попросив він, — а можна мені взяти марку? Я збираю їх...

— Бери, любий, бери. Тільки конвертів не псуй: бережу я онукові листи. Загинув у мене син, Петрусів батько. — Зітхнула важко і додала:

— Бери, які до вподоби.

Довго просидів Михась того вечора у Кравчихи, старанно відліплюючи марки для своєї колекції.

А через кілька днів на сходах перестріла його Наталя Федорівна і каже:

— Добре, що тебе побачила. Одержала зараз від Петруся листа, дрібно так написано, наче маком посіяв. В тебе очі зіркіші. Може, прочитаєш?

Зайшли до кімнати.

— Ось він, лист,— сказала Наталя Федорівна, якимось уся причаївшись.

Михась вийняв з конверта складений удвое аркушик, розгорнув і почав читати. Петро писав, як вони, повертаючись на Батьківщину, попали в шторм, як дві доби не спали... Але все скінчилося добре, і от припливли в Одесу.

Слухаючи, старенька охкала, витирала хусточкою сльози, і на обличчі, наче хвилі того неспокійного океану, ходили зморшки: то зберуться біля рота, то біля очей, то на лобі...

І раптом хтось подзвонив. Наталя Федорівна стрепенулась. Добра, лагідна усмішка знову заграла на старечому обличчі.

— Може, то він...— зраділа, силкуючись піднятися з дивана.

Михась підхопився, випереджаючи стару, і побіг відчиняти двері. Але за дверима нікого не було. Лише легкий шелест ніг долинав з нижнього поверху.

— Стій! — гукнув він і шугонув униз по сходах.

Через кілька хвилин Михась повернувся захеканий, із червоною правою щокою, без ґудзика на сорочці.

— Хто це? — нетерпляче спитала Наталя Федорівна.

— Це... це якийсь чоловік помилився квартирою, — сказав Михась і сів дочитувати листа.

Олег Буцень

Який епізод оповідання тебе найбільше вразив? Чому?

Чому Михась натискав на кнопку дзвоника дверей сусідки Наталі Федорівни кожного разу, коли спускався сходами? Який хлопчик на початку оповідання? Від кого ми дізнаємося першу інформацію про бабусю Наталю Федорівну? Як Михась ставився до неї? Чи можна стверджувати, що він ставився до сусідки дуже погано?

Коли Михась змінив своє ставлення до Наталі Федорівни? Чому?

Чому Наталя Федорівна відчиняла двері своєї квартири з постійною посмішкою?

Автор оповідання нічого не каже про те, чому Михась повернувся до бабусі із червоною шокою та без гудзика на сорочці. Що ж трапилося?

У цьому оповіданні головний герой — хлопчик Михась, а другорядні персонажі — бабуся Наталя Федорівна й мати Михася. Але Олег Буцень увів у своє оповідання ще й хлопчика Костя, друга Михася? Про нього ж тільки одне речення написано — «Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив». Навіщо ж він в оповіданні?

Допоможіть розібратися: Михась — це позитивний чи негативний персонаж?

Подумайте, як змінювався образ Михася протягом оповідання.

Над чим змушує замислитися цей твір? Поясни назву оповідання.

Знайди та прочитай інші твори Олега Буценья.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Познайомся з планом, наведеним нижче. Що в ньому потрібно змінити, щоб за ним було добре переказувати?

1. Поганий хлопчик.
2. Добра бабуся.
3. Гарний хлопчик.

Склади вдома свій план до оповідання Олега Буценья. Підготуй за ним переказ.

Солов'яча яєчня* (Оповідання)

Славко і Людочка жили поруч: отут була Славкової мами хата, а як трохи далі пройти — жила Людочка з своєю мамою.

А за хатою Славкової мами був великий садок.

В тому садку росли яблуні, груші, сливи, малина, смородина і навіть абрикоси.

Завідував тим садком старенький дідусь-садівник, який дуже любив і Славка і Людочку і дозволяв їм гуляти в садку.

Вони були діти слухняні і не псували ні дерев, ні кущів, ні квітів.

---

* Познайомся з цікавими фактами біографії Остапа Вишні в Біографічному довідничку в кінці підручника.

От настала весна.

Зацвіли вишні, сливи, яблуні.

Побігли Славко і Людочка в садок.

Ой, як же хороше в садку навесні!

Усе цвіте, пташки співають, бджілки гудуть, мед
носять, сонечко припікає.

Славко і Людочка побігли в малинник.

Прибігають до одного куща, а звідти якась сіренька
пташка тільки — пурх! — і полетіла.

Славко і Людочка — до куща. Розгорнули кущ,
дивляться — а там під кущем, на землі, невеличке
гніздечко листячком вимощене, і в гніздечку четверо
маленьких яєчок, тільки не біленьких, а темненьких,
такого кольору, як шоколад.

— Цур моє! — скрикнув Славко.

— Ну, і хай буде твоє, — погодилась Людочка. —
А як ще деь гніздечко знайдемо, то те вже буде моє!
Добре?

— Добре! — каже Славко.— А якої ж це пташки гніздечко, що такі, як шоколад, яєчка?

— Не знаю,— каже Людочка.— Давай спитаємось дідуся — він, мабуть, знає!

Побігли Славко й Людочка до дідуся-садівника...

— Дідусю! — кричать.— А ми гніздечко назвали під малиновим кущем! А в гніздечку четверо малесеньких яєчок, тільки не біленьких, а таких, як шоколад!

А дідусь і каже:

— То соловейкове гніздечко! Чуєте, як у нас соловейки співають! Тьох-тьох-тьох! Тут їх не один! Я вже їх штук із п'ять по голосу знаю. Бо всі вони по-різному тьохкають! Тут ще десь їхні гніздечка є! Ну, назвали, дітки,— так ви ж не видирайте яєчок і гніздечка не руйнуйте. Соловейко — корисна пташка, вона черв'ячки та кузьки всякі їсть, а кузьки та черв'ячки дуже шкідливі для садка! Пташки — наші друзі, вони нам допомагають, щоб у нас, у колгоспі, було багацько яблук, груш, ягід різних...

Славко і Людочка побігли до смородини.

А з-під смородинового куща теж вилетіла така сама пташка.

Вони — туди: і там кубелечко, а яєчок, таких самих шоколадних, не четверо, а п'ятеро аж!

— Цур мое! — крикнула Люда.

Славко погодився, хоч трішки й заздрих, що в Людочкиному кубельці не четверо, а п'ятеро яєчок.

Славко і Люда умовились, що вони не будують руйнувати соловейкових гніздечок.

Побігли Славко і Люда, побавились та й пішли додому обідати.

Вдома розказали всім, що вони назвали в садку аж двоє соловейкових гніздечок.

І Славкова, і Людина мами теж їм говорили, щоб вони не видирали яєчок і не ходили до кубелець, бо пташки можуть наполохатись і покинути свої гніздечка, а тоді яєчка захолонуть, попсуються і вже солов'ята маленькі з них не вилупляться.

Славко, як лягав увечері спати, все думав про шоколадні яєчка, — дуже вже йому хотілося, щоб вони в його хаті були, щоб можна було ними гратися.

«Соловейкові яєчка! Хіба ж є у кого така іграшка! Ні в кого нема! А в мене буде!» — думав він, засинаючи.

А на другий день устав Славко раненько — Людочка ще спала — та й вийшов з хати.

— Куди це ти так рано? — питає його мама.

— Піду трошки побігаю! Я виспався, — каже мамі Славко.

Побіг Славко на город, а звідти через перелаз у колгоспний садок.

Дідусь-садівник якраз вулики на пасіці перевіряв і не бачив, як Славко в садок прибіг.

А Славко зразу до малинового куща, зігнав з гнізда соловейка, за яєчка — і додому.

Біжить, а яєчка в руках держить: у правій руці двоє і в лівій руці двоє.

Як ліз він через перелаз, зачепився за сучок і впав. Падаючи, закрив, щоб не подряпати лице руками. А в руках — яєчка. Яєчка побились, вимастили Славкові і лице, і носа, і вуха, і сорочку.

Ніс — жовтий, вуха — жовті, сорочка — жовта. І тече все, і капає. І слюзи в нього течуть та з жовтком перемішуються...

Прийшов він додому, а вже й Людочка до нього прибігла.

Мама як побачила:

— Що з тобою, Славку? Де це ти в яєчню лицем уткнувся?

А Людочка побачила шоколадну шкаралупу від яєчка та як закричить:

— Та це ж він соловейкові яєчка видер! Як тобі не сором, Славку! Яєчня ти солов'яча!

Розсердилась Людочка і побігла додому.

— Не буду я з тобою дружити! — у воротях крикнула.

Довго мама вмивала Славка, доки змила яєчню. І відтоді так і прозвали Славка: «Солов'яча яєчня!»

Та й це ще не все!

На другий рік уже не прилітав у той куток садка соловейко, що його гніздечко Славко зруйнував.

А в Людочкиному кубельці вилупилося п'ятеро солов'ят, вони вирости й полетіли на зиму аж в Африку, бо там тепло, коли в нас зима.

А навесні знову прилетіли в колгоспний садок. Старий соловейко полагодив гніздечко під смородиновим кущем — і знову там було п'ятеро яечок.

А молоді нові кубельця собі поробили.

Та як забіжить було Людочка в садок, так вони тьохкають уже, тьохкають, ніби навмисне для Людочки співають за те, що вона не руйнує пташиних гніздечок.

А Славко і в сад перестав ходити, бо йому було соромно.

Остан Вишня

Якими постають у твоїй уяві Людочка і Славко?

Знайди відповідь у тексті. Що розповів дідусь про пташині гніздечка?

Славко знайшов гніздечко в кущах смородини. Так чи ні?

Як матері попросили своїх дітей ставитися до гніздечок?

Остап Вишня нічого не каже про те, чому Славко вирішив забрати яєчка з гніздечка й принести додому. А як ти гадаєш, чому він так учинив?

Чому Славко перестав ходити в сад?

Склади план оповідання, підготуй переказ за планом.

Читаю, замислююсь

Світ прекрасний
Навколо тебе —
Сонце ясне
І синє небо,
Птахи і звірі,
Гори і ріки —
Нехай він буде
Таким навіки!
Нехай людина
Добро приносить,
Бо світ навколо
Любові просить.

Алла Потапова

Іноді діти та дорослі шкодять природі не тому, що вони такі злі, а тому, що не думають про наслідки своїх вчинків. Наприклад, у весняному лісі з'явилися перші квіти, і люди, які їх побачили, були вражені їхньою красою і зробили з них букети. Люди не думали про те, що за два дні ці квіти зів'януть і їх викинуть. А якби подумали, може, й залишили би квіти на галявині, і ліс від цього був би красивішим. Так чи ні?

А як ти розумієш останні чотири рядки вірша?

Безкозирка

(Уривок із повісті «Заповітне слово»)

Ворона щодня гуляла на березі. Вона залишала на мокрому піску петлі своїх слідів, подібних до вишитих візерунків на полотняному рушнику. Скоро ворона протоптала вздовж води справжню мережану стежечку.

Звісно, гуляла вона тут зовсім не для того, щоб загартувати своє здоров'я чи помилуватися природою. Всю увагу сірої ворони привертали калюжки, в яких шмигала риб'яча дрібнота.

Калюжки висихали, а все живе, що в них залишалося, ішло вороні на обід. Від ситої їжі стала вона кругла, як яблуко, її пір'я аж вилискувало на сонці.

Хлопці, які пасли гусей, зробили пастку і впіймали ворону. А потім вирішили залишити її у Мишка Куличка.

Саме в цей час і нагодився Василько.

Навколо вогнища сиділо троє. Тимко з вороною в руках — хлопець на два роки старший за Василька, з неспокійними очима. Хтозна яким чином йому завжди було відомо все, що робиться в кожній хаті: і хто до кого приїхав у гості, і в кого незабаром буде весілля, і які в кого вродили груші в садку.

Поряд з ним сидів навчопічки Онисько — кудлатий, кругловидний, верткий, перший забіяка серед гончарівської дітвори.

Третій був Карпо, син баби Секлети.

Незважаючи на те що Василько був в Ігоревій безкозирці, його поява не викликала ні особливого

захоплення, ні подиву. Це пояснювалось тим, що увага всіх трьох хлопців була прикута до ворони.

Лише Онисько глянув на безкозирку й гукнув:

— Ого! Дивіться, який Василько матрос!

Тимко тримав ворону в руках.

— Ну,— сказав він,— тепер я зроблю тобі клітку. Житимеш у мене. Хлопці, а можна її навчити балакати?

— Ото буде комедія! — засміявся Онисько.

Жалість до ворони вколола серце Василькові. Тепер вона вже не побачить волі, житиме у темній клітці. А Тимко який? За гулянками, мабуть, і годувати ворону забуватиме. Вона в нього й здохне.

Василько вирішив визволити птаха. Він схопив Тимка за плече.

— Випусти її! — гукнув.— Хай летить!

— А справді, випусти! — несподівано підтримав Карпо.

Тимко хотів скинути Василеву руку, та хлопець не відступив.

— Випусти! — гукнув він.— А не випустиш, то...

Тимко враз схопився на ноги.

— А то що?

Вони стояли один проти одного — Василько і вищий від нього на голову Тимко Куличок.

— Побачиш тоді... — прошепотів, збліднувши, Василько.

Тимко враз підставив ніжку і штовхнув Василька, тримаючи ворону за крила в одній руці.

Почалась боротьба, і незабаром обидва хлопці покотилися по землі. Карпо кинувся розбороняти.

— Ворона втекла! — гукнув Онисько.

Тимко, який уже придавив Василька до землі, раптом покинув боротьбу й зірвався на ноги.

— Втекла? А куди ж ти дивився? — напосівся він на Ониська.

— А я — що? — виправдовувався той. — Ти ж сам її пустив.

Слідом за Тимком устав і Василько, але який він тепер був! Сорочка на грудях розпанахана, під оком синець...

Він обтрусив порох і пісок із штанів і тільки тепер схопився за голову — безкозирки не було.

Василько хутко озирнувся і побачив її на вогнищі, куди вона впала під час бійки.

Вогнище погасло, але залишилось гаряче вугілля, і коли хлопчик ухопив безкозирку, в ній уже встигла прогоріти зверху велика дірка.

Василько похолов: що ж тепер буде?

Він дивився на знівечену безкозирку сухими, гарячими очима: те, що сталося, було таке несподіване й непоправне, що сльози висохли не з'явившись.

Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії.

Та це тільки половина горя. А як же тепер віддасть він безкозирку Ігореві?

У Василька був такий розпачливий вигляд, що Тимо перший підійшов до нього і взяв безкозирку.

Повертів її і з жалем сказав:

— Пропала. Тепер не залатаєш, дірка з долоню!

Дірка й справді була з долоню. Прогорів не тільки верх, а й підкладка. Стьожка зотліла, стала рудою...

І тільки прийшовши додому, Василько кинувся до матері й заплакав. Схлипуючи, він розповів усю історію з безкозиркою.

Мати сплеснула руками.

— Ой, лихо! Тільки ж що приходив батько того хлопця. Просив, щоб зараз же принесли йому безкозирку. Такий серйозний. Он і картуз твій повернув...

Тепер становище ускладнювалось.

Мати жаліла сина і, як побачила порвану сорочку й синець, журно похитала головою. Вона вирішила,

що сама віднесе інженерові безкозирку й побалакає з ним.

Та прийшов батько і втрутився в цю справу.

— Ні, так буде не гаразд, Галю. Хіба ти брала в хлопця безкозирку? Отож воно й є, що не ти. А ти Васильку, хіба нас питав щось про це?

— Ні... не питав... — схлипнув хлопчик.

— От бачиш, не питав. Ну й виходить, що тобі треба самому віднести безкозирку. Та віддаси її до рук не хлопцеві, а його батькові. Правильно я кажу, мати? Отож, Васильку, не гай часу та йди.

— Що ж він хоч скаже? — спитала мати.

— То підкаже йому совість. А перше слово, звісно, попрохати пробачення, щоб інженер відразу побачив, що має справу з Васильком.

Василько пішов до інженера і всю дорогу думав, що ж сказати, аби виправдати себе.

— А кого ти шукаєш, хлопче? — спитав чоловік в окулярах.

Він примружившись, розглядав Василька...

Він знову взяв хустку з безкозиркою.

— Вона в тебе ціла? — спитав.

— Хто? — муркнув Василько, згадавши враз, чого він сюди прийшов.

— Ти сам знаєш, хто і що. Не купалася часом безкозирка десь у Дніпрі? Я хочу сфотографувати в ній Ігоря.

— Ні, не купалася, — тихо відповів Василько і подивився просто у вічі інженерові, бо казав чистісіньку правду.

Йому згадалась чомусь сіра ворона в Тимкових руках. Як їй, сердешній, було боляче і страшно! «Я її визволив!» — подумав Василько з радістю за птаха.

І, дивна річ, раптом він перестав боятись, що хустку зараз буде розв'язано, і знівечена безкозирка з'явиться на білий світ.

— Дядю,— сказав несподівано для самого себе Василько,— вона не купалась, вона згоріла...

Він похапцем зубами розв'язав вузлик на хустці.

— Ось, дядю, гляньте, яка дірка!

І захлинаючись, ковтаючи слова, хлопчик розповів про сіру ворону і про те, як він кинувся її визволити.

Інженер мовчки слухав.

— А що ж безкозирка? — спитав згодом.

— Вона ж упала на вогнище, як ми билися з Тимком... Дядю, ви пробачте. Я більше не буду. Не думайте, що я ото такий... То ж я ворону хотів визволити! А я й робити все вмію.

— Гм... А що ж ти, цікаво, вмієш?

— Сокиру можу взяти й наколоти дров. Коли сухі, соснові, то тільки «чок» — і надвоє. Можу бриля сплести з жита. Прискавку зробити вмію!

Інженер перебив його:

— Ач який, на всі руки майстер!

Він помовчав, про віщось* думаючи, і коли знову глянув на Василька, то побачив, що той схилився над столом і не зводив очей з малюнка електростанції...

За Олесем Донченком*

Знайди відповідь у тексті. Навіщо ворона гуляла вздовж берега?

Назви персонажів твору. Якими їх зобразив автор? Доведи, що Василько був добрим та сміливим хлопчиком.

Які почуття викликав у тебе епізод, де Василько зустрівся з інженером?

Після якого спогаду Василько перестав боятись? Знайди ці речення в творі.

Які слова хлопчика викликали в тебе посмішку?

Про що це оповідання? Обери правильну відповідь.

- а) Про те, як Василько спалив безкозирку;
- б) як батьки посварили Василька;
- в) як хлопчики зчинили бійку;
- г) як Василько захистив ворону.

За яких обставин згоріла безкозирка?

Склади план оповідання. Підготуйся до його переказу.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Олеся Донченка в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Читаю, замислююсь

Не хочу!

Метелика ловити я не хочу:
Він — квітка неба, хай живе собі!
Хай крильцями барвистими тріпоче,
Щоб радісно було мені й тобі.

І квітку лісову не стану рвати,
Її до дому я не понесу.
Бо вдома їй джмеля не погойдати
І не попити ранками росу!

І не стеблинку, гілку чи травинку,
Я не ображу — це страшенний гріх!
Бо в кожній з них живе тремка живинка,
Що світиться довірою до всіх.

Анатолій Костецький

Які переконливі слова знайшов поет Анатолій Костецький, щоб висловити свою любов до всього живого: до метелика, лісової квітки, стеблинки і травинки! Читаєш цей вірш і бачиш барвистого метелика, і уявляєш сумну квітку, яку зірвали й принесли додому, а «вдома їй джмеля не погойдати і не попити ранками росу!». Я розділяю почуття і думки автора, а ти?

Ласочка (Оповідання)

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним

промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення. Арсен прокинувся і огледівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травною, лежала риба.

— Ану! — сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове! — сказав Арсен. — То що тобі — рибки закортіло?

Лисеня тоненько писнуло.

— Ну, на вже,— Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапами.

— Молодця! — похвалив Арсен і заходився міняти наживу.

А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину — одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували.

Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що коли Арсен каже: «Встань! або «Ляж», то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

Сидить і спить.

А якось чує крізь сон: Ласочка дзяволить. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде, передніми лапами дрібушить-витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик — є окунь!

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу. З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить.

Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задріботіла передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибу, облизнулося й тихенько заскімлило.

— Те-те-те... — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти.
А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за по-
плавками...

З того часу вони рибалили втрюх.

Григор Тютюнник

Як автор описує ранок? Які слова і звуки показують, що
ранок настав? Знайди відповідні речення в тексті.

Завдяки чому дідусь познайомився та потоваришував
із лисеням? Із яких слів видно, що лисеня хотіло і просило
рибки?

Чи можна дії лисеняти назвати розмовою з дідусем?

Чому Арсен назвав лисеня Ласочкою?

Доведи, що Ласочка допомагала Арсену рибалити.

Яка головна думка оповідання? Що тебе вразило в цьому
оповіданні?

Я дуже хочу, щоб мої стосунки з іншими теж були дружні-
ми. Підкажіть, які риси характеру можуть мені допомогти
в цьому?

Читаю, замислююсь

Є в нас друзі

Є в нас друзі
У бору і в лузі,
В річці, в полі —
Хай живуть на волі.

І крилаті,
Й сірі, й волохаті,
Пустотливі,
Й смілі, і грайливі.
І ми грати
Любимо коло хати,
У затишку —
В котика і мишку.

Микола Бук

Я вважаю так: «Наші менші друзі нехай живуть на волі — там їхній дім. А ми, діти, будемо гратися біля свого дому — нам тут краще». Так чи ні?

Повторюю, пригадую, творю

1. Пригадай назви творів із вивченого розділу. Назви прізвища їхніх авторів.

2. Які твори тебе найбільш вразили? Чому?

3. Які епізоди і з яких творів тобі запам'яталися? Чому?

4. Над чим ти замислюєшся, читаючи твори Василя Сухомлинського?

5. На початку оповідання «Пустощі» хлопчик Михась навчив свого товариша Костя просто так дзвонити в двері бабусі Наталі Федорівни. Наприкінці оповідання Михась побився зі своїм же другом Костем через те, що той дзвонив у двері бабусі. Чому Михась змінив своє ставлення до старенької сусідки?

6. Схарактеризуй Василька з оповідання «Безкозирка». Хто є автором цього твору?